

**EEN "FRAMING" ANALYSE OVER DE KOSOVO-
OORLOG IN DE NEDERLANDSE PERS
(VERGELEKEN MET DE BRITSE EN ITALIAANSE
PERS)**

Christ'l De Landtsheer, Jerry Palmer en Dave Middleton

Dit onderzoek richt zich op de rol van de media in de Kosovo oorlog. Het theoretische kader van de studie is ontleend aan de Amerikaanse traditie op het gebied van mediaonderzoek die gewoonlijk als "agenda-setting"(agenderen), "framing" (inkaderen) en soms als "priming" (voorbereiden) wordt bestempeld. Bennett en Mannheim (1993) hebben al aangetoond dat "framing" een relevant interpretatiekader kan zijn voor oorlogsverslaggeving, met name om inzicht te krijgen in de rol van nieuwsbronnen. Hun analyse leert dat de Amerikaanse media voor de operatie "Desert Storm" de mogelijke reactie van de Verenigde Staten op de Iraakse invasie volgens twee soorten "nieuwsaders" hebben gepresenteerd. Ten eerste werden de beleidsmogelijkheden steeds ontdaan van contextualiserende informatie; ten tweede bleef de bespreking beperkt tot voor de regering aanvaardbare alternatieven.

Dit artikel werpt enig licht op de effectiviteit van de NATO- voorlichting in de Kosovo-oorlog doordat het de "inkadering" van de Kosovo-oorlog in nieuwsmedia beschrijft en daarnaast ook aandacht besteedt aan het "publiekskader". In de Kosovo-oorlog speelde de NAVO - en de NAVO-voorlichting- een centrale rol. Dit was te wijten aan het internationale verbond tegen de Servische agressie in Kosovo, dat gebaseerd was op een resolutie van de NAVO. Als gevolg hiervan gebeurde een groot gedeelte van de voorlichting over de oorlog, vooral over de militaire campagne door de NAVO- strijdkrachten, via de NAVO-organisatie. De betrokken landen op zich hebben ook informatie aangeleverd; dit blijkt uit het onderzoek van Priebe (2000, 90) dat concludeert dat de door hem onderzochte dagbladen tweemaal zoveel nationale bronnen gebruiken als NAVO-bronnen. De noodzaak om de eenheid aan te tonen van de bondgenoten in deze oorlog leidde echter tot een zorgvuldige coördinatie van de communicatie (aldus NAVO woordvoerder Jamie Shea geciteerd

in Priebe 2000, 111). Het NAVO-hoofdkwartier was niet goed voorbereid op de mediabelangstelling die volgde. Dit is een verhaal op zich, omdat de regeringen van de Verenigde Staten en Groot-Britannië besloten extra te investeren in de NAVO-communicatie. Het verkeerdelijk bombarderen door de NAVO- luchtmacht van een vluchtelingen-konvooi begin april leverde propagandamateriaal op voor de Serviërs. Deze gebeurtenis maakte de Amerikaanse en Britse voorlichtingsdiensten duidelijk hoe onderbemand de NAVO-pers en voorlichtingsdienst was en zij zorgden onmiddellijk voor versterking (*Guardian* en *Observer*: 18, 19, 26/4/99). Dit incident deed Lee McClenny, directeur van deze voorlichtingsdienst opmerken dat het feit dat de dagelijkse NAVO-persconferenties plaatsvonden om 15 uur de Serviërs vele uren de tijd gaf een eerste versie van de feiten bekend te maken voor de NAVO kon reageren. Ook de Duitse verbindingsofficier Stefanie Babst bevestigde dat de voorlichtingsstaf werd uitgebreid op aandrang van de Britten en Amerikanen (beiden geciteerd in Priebe 2000, 45-6). Hoewel de communicatiedoelstellingen van de NAVO-media-strategie nooit gepubliceerd werden, is het toch mogelijk om bij benadering een beeld te krijgen aan de hand van de achteraf gepubliceerde getuigenissen van het leidinggevende personeel. Deze maken vooral de bedoeling duidelijk om met behulp van de morele rechtvaardiging van de oorlog het gebruik van geweld te rechtvaardigen. De oorlog werd omschreven als "de oorlog van het geweten" en een maximaal politiek effect zou bekomen worden met een noodzakelijk minimaal gebruik van geweld (Priebe 2000, 49-50). De NAVO-communicatiedoelstellingen kunnen ook afgeleid worden uit de onderwerpen van de NAVO-persmededelingen. Een frequentie-analyse toont namelijk de dominantie aan van de volgende onderwerpen: de NAVO lag niet overhoop met het Joegoslavische volk maar wel met Milosevic die de totale verantwoordelijkheid droeg voor het conflict. Het was de bedoeling van de NAVO om een einde te maken aan het geweld van de oorlog in Kosovo en om een humanitaire ramp te voorkomen. De NAVO deed haar best om het ongemak voor de burgers te minimaliseren, maar er was geen andere oplossing (Priebe 2000, 75).

De dataverzameling voor dit artikel maakte deel uit van een internationaal vergelijkend leeronderzoek ondernomen aan de Universiteit van Amsterdam en aan London Guildhall University (Socrates-curriculum-development programma "Nieuws en democratisch burgerschap"). De wijze van dataverzameling brengt beperkingen mee, maar de gegevens bleken interessant genoeg om ze te interpreteren volgens de "framing"-theorie. Er werden data verzameld voor Nederland, Groot-Britannië en Italië. Dit artikel legt de nadruk op de Nederlandse dataset omdat deze relatief vollediger is en van betere kwaliteit. Waar mogelijk vergelijken wij in de verschillende secties de Nederlandse situatie met die in Groot-Britannië en Italië.

Het artikel behandelt de volgende onderwerpen. De eerste sectie schets t de "agenda-setting" onderzoekstraditie waartoe deze "framing"-studie behoort, en operationaliseert het "framing" concept voor de Kosovo-case. Er wordt een samenhang verondersteld tussen het mediakader en de openbare mening, en een transmissie-mechanisme. De tweede sectie omvat een semantische inhoudsanalyse waarmee het "mediakader" onderzocht werd volgens hetwelke bericht werd over de Kosovo-oorlog. De derde sectie besteedt aandacht aan gepubliceerde opiniegegevens en aan onze pilot-peilingen die samen een ruwe indicator vormen met betrekking tot

---

peilingen die samen een ruwe indicator vormen met betrekking tot de openbare mening. De vierde sectie is een receptie-analyse die het mechanisme onderzoekt dat verantwoordelijk is voor de transmissie van het mediakader naar de publieke opinie (de decodering van de "media-inhoud" door de lezer).

Wij beschikken voor Nederland over complete gegevens voor de semantische inhoudsanalyse en de receptie-analyse. De gegevens van de semantische inhoudsanalyse voor Italië waren onbruikbaar omdat verzuimd was om op correcte wijze de instructies voor het coderen en invoeren van gegevens te verrichten. Het Italiaanse receptieonderzoek is echter representatief voor de Italiaanse pers en het Britse inhoudsanalyse-onderzoek is representatief is voor de Britse pers. Naar deze gegevens wordt dus verwezen, evenals naar het Britse receptie-onderzoek dat enkel berust op een (uitgebreide) dataset van de linkse kwaliteitskrant *The Guardian*, en dat niet representatief is. De gepubliceerde opinie-gegevens die wij voor zowel Nederland als Groot-Britannië en Italië konden vinden zijn weinig gedetailleerd. De peilingen die wij daarnaast op beperkte schaal in de drie landen hebben verricht zijn nauwelijks representatief. Ondanks de aangehaalde beperkingen die te maken hebben met de "experimentele" onderzoeksformatie was het mogelijk om met de gegevens een redelijk coherent beeld op te hangen van de "inkadering" van de Kosovo-oorlog in de Nederlandse nieuwsmidia, en tevens om in bepaalde opzichten de situatie te vergelijken met die in Groot-Britannië en Italië.

1. EEN "FRAMING" ANALYSE VAN DE KOSOVO OORLOG

Wij verrichten onze analyse volgens de "framing" traditie, die gerekend wordt tot de "tweede generatie" "agenda-setting" studies (McCombs en Bell 1996, 101-2).

Aan de oorsprong van de "eerste generatie" agenda-setting studies ligt de idee dat de media er vaak niet in slagen om de mensen te zeggen wat zij moeten denken, maar dat zij er des te beter in zijn om het publiek aan te geven waarover zij moeten nadenken (Cohen 1963, 13). Dat media de agenda van het publiek bepalen (en niet omgekeerd) bleek een baanbrekende gedachte, die werd bevestigd door de studie van "Chapel Hill" van 1972 over het opstellen van agenda's (McCombs and Bell 1996). De "agenda-setting theorie" vormde in de jaren zeventig een aantrekkelijke uitweg uit de impasse van de media-effecten problematiek. De "eerste generatie studies" onderstrepen immers het (waarneembare) (effect) verschil tussen "nadenken over" en "hoe te denken". De media zouden ertoe in staat zijn om de aandacht van het publiek te concentreren op bepaalde onderwerpen. Dit was een - duidelijk meetbare- vorm van impact, een cognitief effect zelfs, al was het geen "effect" in de traditionele zin van het woord. De agenda-setting functie van de massamedia werd in talrijke studies bevestigd (Dearing en Rogers 1996, 2, 10, 49-50, concluderen in een bespreking van 375 studies dat 65% de voornaamste stellingname steunt). Deze (op tijdseries gebaseerde) studies tonen dat media-agenda's enkele maanden eerder komen dan publieke agenda's. De operationalisering in deze studies gebeurde onder de vorm van de parallelle rangschikking in zowel de massamedia (inhoudsanalyses) als in de

---

schikking in zowel de massamedia (inhoudsanalyses) als in de publieke opinie (opiniepeilingen) van (het "aandachtsniveau" van) een stel "discussiepunten" (onderwerpen waarover identificeerbare publieksgroepen uiteenlopende meningen hebben).

De bewijsvoering van de agenderingscapaciteit vond plaats via een correlatie: de twee agenda's vertoonden dezelfde rangordening (Dearing and Rogers 1996, 92; McCombs and Bell 1996, 99-100). Op epistemologische gronden moet worden aangenomen dat correlatie niet gelijk staat met causaliteit, het is correlatie gepaard gaand met voorafgaandelijke die daarvan een minimale demonstratie vormt. Verschillende studies tonen dit inderdaad aan, hetzij onder experimentele omstandigheden die de vaststelling van voorafgaandelijke toestaan, of door onderzoeken gebaseerd op tijdseries. Daarom concluderen Dearing and Rogers in hun overzicht van onderzoeksliteratuur dat de literatuur in het algemeen causaliteit aantoont. Dezelfde vaststelling wordt gedaan in de samenvatting van de onderzoekstraditie door McCombs and Bell (Dearing and Rogers 1996, 92; McCombs and Bell 1996, 99-100). Op dit punt gaat de consensus over in onenigheid: de plaats van de agenda in het communicatieproces als geheel wordt op de voorgrond geplaatst op een wijze die de simpele toekenning van lineaire causaliteit dubieus maakt. Hier staan twee vragen centraal, namelijk "waar komt de media-agenda vandaan" en "is prominentie van onderwerpen een adequaat onderzoeksinstrument". Het complexe proces enigszins vereenvoudigend kunnen we stellen dat het overzicht van Dearing en Rogers (1996, 25-8, 34-5) van het agenda-setting concept aantoont dat agenda's niet realistisch kunnen geanalyseerd worden zonder te refereren naar een externe factor. De auteurs benadrukken de rol van twee entiteiten: enerzijds zijn er de politieke en beleidselites wiens acties hen ertoe brengen ernaar te streven om de publieke agenda te domineren, anderzijds zijn er de "spectaculaire nieuwsevenementen".

De nadruk op de rol van beleidsvormende elites komt in grote trekken overeen met de traditie van "nieuwsbronnen" (die grotendeels niet-kwantitatief is maar die wel een empirische basis heeft) die concludeert dat bronnen het nieuws maken (Sigal 1973; Gandy 1980; Palmer 2000). Journalisten worden gedwongen op betrouwbare bronnen (beleids- en corporatieve) elites te rekenen om relevante informatie te bekomen omtrent nieuwswaardige gebeurtenissen. Het erkennen van de rol van bronnen (en dus van beleidsvormende elites) bij het opstellen van media-agenda's brengt mee dat men "verder gaat dan agenderen" in de zin van Chapel Hill. Het toekennen van een centrale rol aan spectaculaire nieuwsevenementen ("trigger events") is niet geheel te verzoenen met het benadrukken van de rol van beleidselites in het proces, aangezien het onduidelijk is of dergelijke gebeurtenissen inderdaad hun publieke profiel krijgen als gevolg van het initiatief van die nieuwsbronnen. De grote media-aandacht voor de hongersnood in Ethiopië bijvoorbeeld wordt gewoonlijk toegeschreven aan journalistiek initiatief (Philo 1993). Sommige auteurs beweren dat een lineair verklaringsmodel niet bevredigend is, en dat de voorkeur moet uitgaan naar een multi-polair model van betekenisproductie (dat verschillende systemen van betekenisproductie bevat en daarnaast diverse fora en met elkaar in verband staande feedback-processen) (Hansen 1991; Palmer 2000).

Deze discussie is geheel gebaseerd op de veronderstelling dat de prominentie van een onderwerp ("salience") de essentie van agenda-setting uitmaakt. Nochtans is uit de discussies over agenda-setting meer en meer naar voren gekomen dat die "prominentie" wellicht geen geschikt concept is. "Prominentie van een onderwerp" mist immers een evaluatieve dimensie. Verder is het wellicht ook alleen maar een cognitief concept, waaraan ook volledig een persuasieve dimensie ontbreekt. Het ontbreken van een evaluatieve dimensie vermindert de bruikbaarheid van het concept. Het zou bijvoorbeeld makkelijk zijn om aan te tonen dat abortus een onderwerp is dat prominent aanwezig is in de publieke agenda in de Verenigde Staten gedurende de voorbije jaren. Daarbij zou wellicht een hoge correlatie blijken met de media-agenda voor dit onderwerp. Het maakt echter verschil uit of dit onderwerp prominent aanwezig is in het "pro-life" discours dan wel in het "pro-choice" discours. De klassieke agenda-setting theorie verwerpt dit verschil. Indien nochtans de prominentie van onderwerpen afhangt van de activiteiten van beleidselites, dan kan men er in dit geval zeker van zijn dat de media-inhoud niet geheel te scheiden is van de pogingen van de twee daar bestrijdende beleidselites om het onderwerp te verwoorden in termen van het "pro-life" discours of van het "pro-choice discours". Deze vaststelling houdt verband met het tweede punt van kritiek, betreffende de afwezigheid van een persuasieve dimensie. Wanneer de aandacht besteed aan het onderwerp abortus beschouwd wordt in termen van "prominentie van het onderwerp" dan zegt dit niets over de receptie van het onderwerp. De "prominentie" van het onderwerp zegt ook niets over de mate waarin de dominantie door de beleidselites van de nieuwsagenda erin slaagt om veranderingen in de publieke opinie tot stand te brengen. De erkenning van het feit dat dit inderdaad een probleem vormt bij de agenda-setting studies bracht McCombs en Bell (1996, 101-2) ertoe vast te stellen dat er nu een tweede generatie agenda-setting studies is gekomen. Het is niet langer de "prominentie" van een onderwerp die bestudeerd wordt door middel van correlatieberekening tussen twee reeksen van onderwerpen maar de "prominentie" van een of ander "kenmerk" ("attribute") van het onderwerp.

De tweede generatie "agenda-setting" studies die "framing" studies genoemd worden richten niet meer de aandacht op datgene waarover gesproken wordt, maar op wat erover gezegd wordt, op de manier waarop een geschilpunt cumulatief in de media wordt gebracht. Het tekort van de Federale begroting vormde geen opvallend geschilpunt voordat - tijdens de winter van 1995-96 - in het openbaar het verband was gelegd in de Amerikaanse nieuwsmedia tussen deze begroting en het besluit van de President om alle federale bureaus te sluiten, een gevolg van politieke onenigheid. Juist het "inkaderen" van het geschilpunt was verantwoordelijk voor het feit dat het meer opviel (Jasperson e.a. 1998, 207-8). De manier waarop iets "ingekaderd" wordt omvat het zodanig kiezen van aspecten uit de echte wereld dat de cumulatieve voorstelling daarvan een redelijk samenhangend beeld oplevert (Entman 1993). Als de impact van een geschilpunt niet geanalyseerd wordt met gebruikmaking van zijn meest algemene benaming - bijvoorbeeld "de NAVO-interventie in Kosovo" - maar in termen van hoe het wordt "ingekaderd", krijgt men wellicht een scherper inzicht in het vermogen om de openbare interpretatie van het geschilpunt te beheersen.

Desondanks is de status van het begrip "framing" zelf onduidelijk (Scheufele 1999). De oorsprong van het concept ligt in de traditie van de "sociale constructie van de realiteit" (Scheufele 1999, 106; Pan en Kosicki 1993, 55-6). Hierdoor wordt er evenveel aandacht besteed aan de wijze waarop het publiek boodschappen over de wereld "decodeert" als aan de manier waarop boodschappen "gecodeerd" worden voorafgaand aan het uitzenden ervan. Analyses die het begrip "framing" gebruiken (Scheufele 1999) variëren tussen het beschouwen van het "kader" als een constructie van de individuele geest en als een constructie van media-voorstellingen (Figuur 1). Beide kaders kunnen hierbij bepaald worden door afhankelijke of door onafhankelijke variabelen; sommige "kaders" worden helemaal niet gepresenteerd alsof zij door media-agenda's zijn veroorzaakt, maar als (niet-dominante) hulpmiddelen die het publiek gebruikt om mediaberichten te decoderen en/of de wereld om zich heen te begrijpen (Gamson 1989).

Figuur 1. Framing-analyse (schema gebaseerd op Scheufele, 1999)

Kaders als	Afhankelijke variabelen	Onafhankelijke variabelen
Mediakaders	A	B
Individ. kaders	C	D

Het vak A van Scheufele (mediakaders als afhankelijke variabelen) refereert aan het beschouwen van media (kaders) als afhankelijk van uitwendige ("upstream") invloeden, als bijvoorbeeld de macht van nieuwsbronnen of van ideologie (de "primary definers" approach) (Hall et al. 1978; zie ook Palmer 2000: Hoofdstuk 7). Het vak B van Scheufele (mediakaders als onafhankelijke variabelen) verwijst naar analyses van mediateksten die geen rekening houden met invloeden van buitenaf op de inhoud, als bijvoorbeeld de inhoudsanalyse. Dergelijke analyses zoeken niet noodzakelijk naar correlaties met enige andere factoren bij de frame-constructie. Het mediakader wordt dan eventueel gezien als een terugkerend lange-termijn kenmerk van de media-inhoud. Het vak C van Scheufele (publiekscaders als afhankelijke variabelen) betreft de essentie van de agenda-setting traditie. Er wordt naar een causale relatie gezocht tussen (eigenschappen van) het publiek en kenmerken van de media-inhoud. Het vak D van Scheufele (publiekscaders als onafhankelijke variabelen) verwijst naar de studie van "het actieve publiek" of elke analysevorm waarbij het publiek een rol speelt in de betekenisconstructie van de media-inhoud. De publieke opinie, zoals zij naar voren komt uit de opiniepolls, zou een verschijningsvorm zijn van dergelijke bij het publiek gelokaliseerde inkaderingsactiviteiten. Scheufele (1999, 108) stelt bij dit vak de vraag hoe de individuele frames de individuele perceptie van onderwerpen beïnvloeden.

De stap van het "agenderen" in de oorspronkelijke zin naar de "tweede generatie" versie - nl. het "inkaderen" - kan dus ook een geringer vermogen om causaliteit toe te schrijven met zich meebrengen. Doordat naar meerdere verklaringen wordt gezocht, kan deze benadering ook een betrekkelijke marginalisering van de rol van media meebrengen. Hoewel wij erkennen dat de traditie geen volkomen coherent uitgangspunt biedt, hebben wij er toch voor gekozen om deze case study over Kosovo binnen deze traditie op te zetten. In ons onderzoek naar de oorlogsverslaggeving in Nederland, Groot-Britannië en Italië over de NAVO-interventie in Kosovo,

---

land, Groot-Britannië en Italië over de NAVO-interventie in Kosovo, combineren wij de eerdergenoemde recente inzichten op het gebied van agenda-setting en framing (Dearing and Rogers 1996; Scheufele 1999). Een zodanige analyse heeft affiniteit met studies over nieuwsmanagement en propaganda. Wij hebben onze studie echter verricht voor de pers van democratische landen en menen dat "propaganda" een te eenvoudige benadering is om een realistische interpretatie te kunnen bieden van de communicatieprocessen in eigentijdse democratische samenlevingen (Ericson, Baranek en Chan 1989; Ball 2000; De Landtsheer 1998). Dit neemt niet weg dat ook in democratische landen vooral in oorlogssituaties- een innige band bestaat tussen media-elites en politieke elites (Hunt 1997).

Onze intentie kan het beste in negatieve termen omschreven worden. Ten eerste gaat deze analyse niet direct over de activiteiten van nieuwsbronnen. Nieuwsbronnen hebben een hoofdrol gespeeld bij de verslaggeving over het conflict in Kosovo. Het communicatiemanagement van de NAVO stond voldoende centraal bij de verslaggeving over het Kosovo conflict om er een nieuwsverhaal op zich van te maken, bijvoorbeeld toen de pers-secretaris van de Britse premier het NAVO-persbureau versterkte (Priebe 2000). De data die we verzameld hebben betreffen het "inkaderen" van de gebeurtenissen door de media en de wijze waarop het publiek de gebeurtenissen en de media-output begrepen heeft. Onze data zeggen op zich niets over de bedoelingen van de communicator. Niettemin laten de criteria die we gebruikt hebben bij onze dataverzameling - en analyse toe om een vergelijking te maken tussen onze bevindingen en de resultaten van Priebe's studie over de communicatiestrategie van de NAVO als eerder vermeld in deze inleiding. Dit betreft bij benadering het vak A van Scheufele (waarin mediakaders als afhankelijke variabelen gezien worden van beleidskaders), maar dan zonder een poging om causaliteit te vestigen. Ten tweede zullen we niet pogen om aan te tonen dat de media-presentatie van het Kosovo-conflict in feite de publieke betekenis ervan bepaalde, hoewel we zeker zullen proberen aan te tonen, dat de media-presentatie grotendeels in lijn was met de betekenis ervan voor het publiek (of vice versa). In Scheufele's termen besteden we dus niet direct aandacht aan de problematiek van het vak C. Wel onderzoeken wij de manier waarop de oorlog in de mediaverslagen cumulatief ingekaderd werd (vak B). We presenteren materiaal dat betrekking heeft op vak B en maken enige vergelijking met materiaal afkomstig uit het vak D (het publiek als onafhankelijke variabele). Wat wij specifiek proberen aan te tonen, is dat de manier waarop de oorlog cumulatief werd ingekaderd in media-verslagen verenigbaar is met publieke attitudes zoals zij naar voren komen uit de surveys. Wij beschouwen deze surveys als een onafhankelijke variabele maar sluiten natuurlijk niet uit dat de publieke opinie al teïnvloed werd door de mediaframes waaraan het publiek werd blootgesteld. Bovendien maken wij een analyse van hoe een klein sample-publiek feitelijk de inkadering van de oorlog opvatte in een sample van media-inhoud. Hierdoor wekken wij de suggestie op van een transmissie-mechanisme tussen het media-kader zoals dit blijkt uit de inhoudsanalyse en het begrijpen daarvan door het publiek zoals dit naar voren komt uit de polls. In Scheufele' s termen kijken we dan naar de relatie tussen de vakken B en D. We hebben niet echt data verzameld over het vak C maar kunnen er iets over zeggen door implicatie.

Voor het onderzoek van de oorlogsverslaggeving (vak B) passen wij een semantische inhoudsanalyse toe. Er wordt onderzocht wie de "actoren" zijn in de artikelen, welke hun "functie" is, wat hun (trans) nationale affiliatie is, aan welke onderwerpen de artikelen vooral gewijd zijn en wiens visie het artikel domineert. Het gaat om een gedifferentieerde studie van de aanwezigheid van een "vriend-vijand" beeld ("pro-NAVO" versus "anti-NAVO") in de oorlogsverslaggeving. Dit eerste luik van ons empirische onderzoek vindt men terug in de volgende sectie van dit artikel (sectie twee). Voor het publieksonderzoek (vak D) doen wij peilingen en zoeken wij naar gepubliceerde opiniegegevens. De resultaten van dit tweede empirische luik worden weergegeven in sectie drie. Om het decoderingsproces van de verslaggeving door het publiek te onderzoeken (de relatie tussen de vakken B en D), passen wij een receptie-analyse toe, met name een pragmatische inhoudsanalyse. In hoeverre decodeerde de lezer de oorlogsverslaggeving in termen van "dichotome" (vriend-vijand) classificaties ("vriend" of "pro-NAVO-effecten versus "vijand" of "anti-NAVO" effecten)? Het antwoord op deze vraag wordt gezocht in de vierde sectie. De classificatie is gebaseerd op het (bipolaire) model van Alexander (1992). Volgens dit model is de burgerlijke samenleving georganiseerd als een (tweeledige) symbolische structuur. Deze "code van binaire categorieën" wordt het meest zichtbaar in geval van oorlog, omdat de institutionele actoren dan het meest actief werken aan de dichotome categorisatie. Het is immers de bedoeling dat er interne consensus ontstaat over de noodzaak en gerechtigheid van de oorlog. Dagbladen zijn ingebed in de symbolische structuur die zij reproduceren door het toekennen van "posities" (dichotome classificaties). De veronderstelling voor de Kosovo oorlog is dat de NAVO-landen de militaire interventie in Kosovo rechtvaardigen door de Serviërs en hun leider Milosevic aan de negatieve (on-democratische) zijde van de bipolaire symbolische structuur te plaatsen en zichzelf en hun leider(s) aan de positieve (democratische) zijde van de bipolaire structuur.

2. DE VERSLAGGEVING OVER DE KOSOVO-OORLOG: EEN SEMANTISCHE INHOUDSANALYSE

In de eerste fase van dit "framing" onderzoek naar de berichtgeving over de Kosovo-oorlog (vak B volgens Scheufele 1999) wordt de methode van semantische kwantitatieve inhoudsanalyse toegepast (taaltekens worden geklasseerd naargelang hun betekenis, ongeacht de bewoordingen die gebruikt worden om te refereren naar het onderwerp, Lasswell e.a. 1949). Wij schenken hierbij aandacht aan "attitude-objecten", termen die in een taalgemeenschap in evaluatieve betekenis variëren (Osgood et al. 1957; Van Cuilenburg et al. 1988), met name aan "actoren", en daarnaast aan "autoriteit" en aan "themata". Van welke personen of autoriteiten ("actoren") werden de handelingen als "relevant" gerapporteerd ten opzichte van de gebeurtenissen in kwestie. In hoeverre hadden de standpunten van deze "actoren" een overheersende invloed op de verslaggeving over hun activiteiten en die van anderen ("autoriteitsscores"). Welke aspecten van de Kosovo-oorlog en hoe vaak en/of

---

Welke aspecten van de Kosovo-oorlog en hoe vaak en/of uitgebreid werden ze in de berichtgeving opgenomen (thematische analyse)?

2.1. Steekproef

Onze steekproef van de landelijke dagbladen betreft de periode 1.1.99 t/m 30.6.99 (die door de loop van de gebeurtenissen werd opgelegd). Voor Nederland bestaat de steekproef uit een staal van 50% van de landelijke dagbladen, omvattende *De Volkskrant* (populair-progressieve kwaliteitskrant voor de lager opgeleide middenklasse), *NRC Handelsblad* (gematigd-neutrale kwaliteitskrant voor de hoger opgeleide middenklasse) en *De Telegraaf* (rechts- populaire sensatiekrant). De onderzochte kranten voor het *Verenigd Koninkrijk* zijn *The Daily Telegraph*, *The Guardian*, *The Daily Mail* en *The Daily Mirror*, twee kwaliteits- en twee sensatiebladen - twee linkse en twee rechtse - die eveneens ongeveer 50% van de landelijke dagbladdistributie vertegenwoordigen. Voor deze fase van het onderzoek zijn voor Italië geen bruikbare data beschikbaar. De zoekleutel was het woord "Kosovo", maar gezien de grote hoeveelheid verslagen hebben wij uit elke nationale verzameling een steekproef van ongeveer 10% genomen (gemiddeld tachtig artikelen). Ieder tiende artikel werd in beschouwing genomen. Op deze wijze werd in de sample rekening gehouden met het aandachtspatroon voor het onderwerp in het nieuws, iets wat essentieel is om de "inkadering" te kunnen onderzoeken. Dit patroon geeft inzicht in de aandacht gewijd aan de verschillende aspecten of dimensies van de gebeurtenis als geheel. De codeerinstructies zijn er immers op gericht dit te onderzoeken.

2.2. Codering

Het coderen gebeurde voor ieder land -onder begeleiding van de auteurs- door groepen "masters"- studenten. Binnen elke taalgemeenschap werd betrouwbaarheid iteratief bereikt door veelvoudige coderingen en discussies tussen codeurs. Het codeerschema was opgesteld in het Engels, maar aangezien de onderzoekstraining paste in een Engelstalige internationale cursus leverde dit voor de studenten-codeurs geen problemen op. Bij het coderen werden de volgende categorieën in aanmerking genomen.

2.2.1. Actoren

Actoren zijn personen of organisaties die bij hun naam of titel worden genoemd en die enige actie hebben ondernomen in de oorlog in Kosovo (of in aangelegenheden die daarmee verband houden). Zij worden overeenkomstig hun functie en affiliatie vermeld. Voor actoren bestaat de eenheid uit de vermelding, d.w.z. elk segment van een tekst waarin een actor wordt geïdentificeerd. Indien actoren in verband met dezelfde gebeurtenis herhaaldelijk worden vermeld telt dit slechts één keer. Vermeldingen van andere actoren in dezelfde categorie worden afzonderlijk geteld. De functies betreffen de institutionele posities van de vertegenwoordigers, namelijk militair, politiek of civiel. "Militair" betekent dat het gaat om de "strijdkrachten van de natie" (paramilitaire strijdkrachten zoals het Kosovo Bevrijdingsleger). "Politiek" betekent een politieke partij of een organisatie die zich mengt in de politieke structuur

---

een politieke partij of een organisatie die zich mengt in de politieke structuur van de desbetreffende natie (bijv. de Servische politici die zich tegen het Servische beleid kantten). "Civiel" omvat al het overige, namelijk allen die -buiten de formele politieke structuur- de publieke opinie trachten te beïnvloeden (ook liefdadigheidsinstellingen). De affiliatie wordt vastgesteld in overeenstemming met de natie of transnationale eenheid waartoe de actoren behoren: binnenlands/buitenlands-NAVO - d.w.z. al de naties behorende tot het NAVO bondgenootschap plus Albanië (op grond van het feit dat Albanië tijdens deze gebeurtenissen de facto deel uitmaakte van het NAVO bondgenootschap); anti-NAVO (Servië en Montenegro); overige - in feite China (als gevolg van het bombardement op de Chinese ambassade in Belgrado), Rusland en Macedonië. Als gevolg van de situatie in Albanië werd het Kosovo Bevrijdingsleger als een militaire organisatie van de NAVO vermeld. De combinatie van deze identiteitsaspecten van actoren levert een lijst op van categorieën met actoren die op meer dan één manier bijeen kunnen gevoegd worden. De volledige lijst biedt te veel categorieën om in een beperkte steekproef van nut te zijn -. De vermelde resultaten zijn samenvoegingen van elementen van de identiteit van actoren, b.v. voor 100 procent politiek of voor 100 procent militair, voor 100 procent pro-NATO of voor 100 procent anti-NAVO enz. Het optekenen van de actoren zegt ons niets over eventuele goed- of afkeuring of verantwoordelijkheidsstelling van de actoren, maar kan wel informatie opleveren.

2.2.2. *Themata*

"Onderwerpen" worden als afzonderlijke narratieve eenheden omschreven. In de journalistieke praktijk dekken het "verslag", de "gebeurtenis" en "het onderwerp" elkaar meestal; in lange artikelen wordt soms meer dan één gebeurtenis of onderwerp beschreven. Gebeurtenissen waarnaar terloops wordt verwezen gelden niet als afzonderlijke gebeurtenis. Wij kozen de onderwerpen op basis van onze indrukken na een uitgebreide exploratie van de berichtgeving in de media tijdens en na afloop van de oorlog in Kosovo. De volgende onderwerpen werden geselecteerd:

- De geschiedenis (d.w.z. relevante feiten als bijvoorbeeld de Slag bij Kosovo die de nationale herinnering van de Serviërs bepaalt).
- De oorlogsinspanningen van de NAVO.
- Oorlogsschade (de door Servische militaire acties toegebrachte schade; waaronder ook de door NAVO-strijdkrachten aan zichzelf toegebrachte schade en hun niet-bedoelde aanvallen op vluchtelingen).
- Politieke eensgezindheid of onenigheid binnen de NAVO.
- Vluchtelingen, hulpinspanningen, door Serviërs begane wreedheden.
- Andere onderwerpen.

2.2.3. *Autoriteit*

Het is gewoonlijk niet moeilijk om via een krantekop de "actor" te identificeren (diegene die verantwoordelijk is voor iedere "gebeurtenis"). Indien de profilering van de gebeurtenis goedkeuring inhoudt, krijgt de actor +1; indien de profilering afkeuring inhoudt, -1; indien de profilering neutraal is, 0. Indien de profilering suggereert dat de actie zal slagen wordt +1 punt toegekend, indien mislukking wordt gesuggereerd, -1 punt; indien geen van beide wordt gesuggereerd 0. Elke alinea die al dan niet vanuit het standpunt van de verantwoordelijke actor werd geschreven krijgt verder +1punt of -1 punt. Alinea's geschreven vanuit een neutraal, op feiten gebaseerd standpunt gelden als het standpunt van de verantwoordelijke actor. Volgens de communicatiemanagementtechniek wordt het plaatsen van een feitelijke beschrijving van een gebeurtenis door een nieuwsagentschap als geslaagde publiciteit beschouwd. Het puntentotaal hangt grotendeels af van het aantal alinea's in het verslag van de gebeurtenis. Wij hebben de autoriteitsscores die de vorm aannemen van potentieel oneindige n' s als volgt samengevoegd. De puntentotalen die binnen de cijferreeks +/- 2 vielen gelden als neutraal omdat in dit geval het verslag een nagenoeg gelijk aantal alinea's bevat met tegengestelde meningen en dus in overeenstemming is met de normen van objectieve journalistiek (verslagstructuur "x zei p, y zei niet-p"). Puntentotalen lager dan -2 wijzen op "wantrouwen" aangezien het gezichtspunt van de verslaggeving tegengesteld is aan dat van de autoriteit die verantwoordelijk was voor de gebeurtenis. Puntentotalen boven de +2 gelden als "vertrouwen" omdat de mening van de voor de gebeurtenissen verantwoordelijke autoriteit in de verslaggeving dominant is. "Vertrouwen" en "wantrouwen" zijn enkel termen die de mate vastleggen waarin een bepaald gezichtspunt in de verslaggeving dominant is.

2.3. Resultaten

Wij vermelden hier uitsluitend de resultaten die statistisch van belang zijn (Nederland en Groot-Britannië). Wij hebben het aantal alinea's genoteerd dat in elk verslag aan een gebeurtenis gewijd werd. Hoewel de hoeveelheid aan diverse onderwerpen en actoren bestede aandacht in de loop van de oorlog cumulatief aanzienlijk verschilde, bestonden er wat onderwerp - en wat autoriteit- betreft geen belangrijke lengteverschillen in de artikelen. Nieuwswaarden en communicatiemanagementtechnieken schreven kennelijk voor dat alle aspecten van de oorlog even vermeldenswaardig waren.

2.3.1. *Actoren*

De lijst van actoren laat twee belangrijke patronen zien, de vergelijkende indeling van actoren naar functie (Tabel 2) en naargelang hun affiliatie (Tabel 6).

Tabel 2. Indeling van actoren naar functie in Britse en Nederlandse oorlogsverslaggeving over Kosovo (1999) (percentages)

	Verenigd Koninkrijk	Nederland
Politiek	36	52
Militair	48	38
Civiel	16	10
Totaal	100	100

Er dringen zich twee vaststellingen op: de oorlog in Kosovo was voor de Nederlandse pers hoofdzakelijk een politieke aangelegenheid en voor de Britse pers een militaire zaak.

Als we de militaire en politieke actoren beschouwen naargelang hun affiliatie (NAVO/ anti-NAVO) dan treedt een duidelijk patroon naar voren, dat de oorsprong van het verschil duidelijk maakt. De aandachtsniveaus voor de militaire en politieke pro-NAVO actoren zijn ongeveer dezelfde in de twee perssystemen, maar de aandachtsniveaus voor de militaire en politieke anti-NAVO actoren verschillen. De Britse pers besteedt ongeveer driemaal zoveel aandacht aan militaire anti-NAVO actoren als de Nederlandse pers. In de Nederlandse pers daarentegen krijgen de politieke anti-NAVO actoren meer dan dubbel zoveel aandacht dan in de Britse pers. Het verschil in aandacht heeft dus te maken met het beklemtonen van de anti-NAVO politiek door de Nederlandse pers en het beklemtonen van de anti-NAVO militaire aangelegenheden door de Britse pers.

Tabel 3. Distributie van vermeldingen van actoren in Britse en Nederlandse oorlogsverslaggeving over Kosovo (1999) (percentages: perc. van alle vermeldingen)

Categorie actoren	Vermeld. Britse pers (perc.)	Vermeld. Nederl. pers (perc.)
Nationaal binnenl. militair	8.0	0.9
Nationaal buitenl. NAVO milit.	9.1	10.6
Transnat. NAVO militair	11.8	19.5
Nationaal buitenl. anti-NAVO milit.	15.0	5.3
Nationaal binnenl. politiek	8.6	3.5
Nationaal buitenl. NAVO pol.	4.8	8.8
Transnationaal VN politiek	5.9	8.8
Transnationaal EU politiek	1.1	3.5
Nationaal buitenl. Anti-NAVO pol.	9.7	21.3

Tabel 3 laat zien dat de Nederlandse vermeldingen vooral over de NAVO strijdkrachten gaan (hetzij nationaal buitenlands, hetzij transnationaal). Het geringe percentage vermeldingen van nationaal binnenlands militair in de Nederlandse pers is vreemd als men weet dat Nederland als lid van de NAVO-strijdkrachten wel degelijk actief heeft deelgenomen aan de militaire campagne (zowel luchtaanvallen en hulpverlening, als troepen van de vredesmacht KFOR (zie persberichten Kosovo van het Nederlandse Ministerie van Defensie) (1). De meest waarschijnlijke reden voor het politiek/militaire verschil is het Srebrenica-debacle waar Nederland tot op heden mee "kamp". Dit schandaal dat gaat over het optreden van de Nederlandse strijdkrachten in Srebrenica in 1995 heeft sedertdien het Nederlandse politieke vertrouwen in de (eigen) strijdkrachten serieus ondermijnd en leidde in 2002 nog tot de val van het kabinet Kok II (Honig & Both 1996; NIOD 2002; De Landtsheer & De Vrij 2002) (2). Ook zijn de Nederlandse vermeldingen van anti-NAVO actoren beduidend meer politiek dan militair, de Britse vermeldingen van anti-NAVO actoren daarentegen zijn eerder militair dan politiek. Er zijn ongeveer dubbel zoveel Britse vermeldingen van militaire actoren "van onze zijde" als van anti-NAVO militaire actoren. Het relatief lage percentage Nederlandse vermeldingen van militaire actoren heeft te maken met de quasi onbestaande vermeldingen van de eigen binnenlandse militaire actoren (Tabel 3.) en met de geringe aandacht voor de "vijandelijke" (Servische, anti-NAVO) militaire actoren ("Zij") (Tabel 4.). Ook zijn de verschillen te wijten aan de veel grotere aandacht in de Nederlandse pers dan in de Britse pers voor de vijandelijke ("Zij") politieke actoren (Tabel 5.). Een derde van de Britse vermeldingen van politieke actoren gaan over anti-NAVO actoren, twee derden ervan gaan over "onze zijde". Wij concluderen dat in de Nederlandse verslaggeving de nadruk lag op de anti-NAVO politiek en in de Britse pers op militaire anti-NAVO actoren.

Tabel 4. "Wij" en "Zij": militaire actoren in de Britse en de Nederlandse oorlogsverslaggeving over Kosovo (1999) (percentages)

Militaire actoren "van onze zijde" (Wij) versus "van hun zijde" (Zij)	Britse pers	Nederlandse pers
"Wij": binnenl. + NAVO	28.9	31.0
"Zij": anti-NAVO	15.0	5.3

Tabel 5. "Wij" en "Zij": politieke actoren in de Britse en de Nederlandse oorlogsverslaggeving over Kosovo (1999) (percentages)

Politieke actoren "van onze zijde" (Wij) versus "van hun zijde" (Zij)	Britse pers	Nederlandse pers
"Wij": binnenl. + EU + VN, etc.	20.4	24.6
"Zij": anti-NAVO	9.7	21.3

Civiele actoren zijn in de pers van beide landen van marginale betekenis (Tabel 2). Het relatieve gebrek aan civiele actoren kan verklaard worden vanuit het feit dat civiele organisaties en individuen gemarginaliseerd worden tenzij er bij het publiek veel oppositie tegen de oorlog bestaat. De peilingen wijzen op enige oppositie maar het bestaan daarvan was ten tijde van de oorlog niet openlijk merkbaar (met uitzondering van Italië). Waarschijnlijk was zodanige oppositie niet openlijk op belangrijke schaal georganiseerd. In de verslaggeving over de oorlog werd de meeste aandacht besteed aan de humanitaire crisis (de trektochten van vluchtelingen die erdoor werden veroorzaakt). Het gebrek aan aandacht voor de oppositie tegen de oorlog komt tot uiting in een analyse van actoren van de politieke en civiele oppositie in de verslaggeving. NAVO- oppositie actoren maken voor Nederland slechts 6% en voor het Verenigd Koninkrijk slechts 3% uit van de vermelde actoren.

Tabel 6. Anti-NAVO actoren en actoren van de Anti-NAVO oppositie in Britse en Nederlandse oorlogsverslaggeving over Kosovo (1999) (percentages)

	VK	NL
Anti-NAVO-actoren	35	31
Actoren van de Anti-NAVO oppositie	6	2
Alle andere actoren	59	67
Totaal	100	100

Anti-NAVO-actoren namen - integenstelling tot de interne (Servische) NAVO-oppositie- een aanzienlijke hoeveelheid mediaruimte in beslag. De eventuele oppositie tegen de oorlog werd in de verslaggeving van zowel de Nederlandse als de Britse media grotendeels gemarginaliseerd (Tabel 6).

2.3.2. Themata

Voor iedere gebeurtenis werd volgens het aantal paragrafen een hoofdthema bepaald, dat vervolgens werd uitgedrukt als een percentage van de vermeldingen van hoofdthema's. Diverse beperkt aanwezige themata werden tot macro-themata bijeengevoegd. Onderwerpen als "oorlogsinspanning", "oorlogsschade" en "eensgezindheid of verdeeldheid" werden samengevoegd tot het macro-onderwerp "oorlog". "Vluchtelingen" werd behouden als het macro-onderwerp humanitaire crisis en de andere onderwerpen krijgen als macro-onderwerp de verzamelnaam "overige". Tabel 7 laat zien dat als wij "overige" uit de lijst hoofdonderwerpen weglaten het onderwerp "vluchtelingen" het vaakst voorkomt, in de Britse pers zelfs verreweg het vaakst, en in beide gevallen gevolgd door "oorlogsinspanning". De sterke nadruk op "vluchtelingen" gaat samen met weinig nadruk op "liefdadigheidsinstellingen". Wij veronderstellen op basis van het vergelijken van de vermelding van actoren en themata dat de geringe aandacht die aan de hulpverlening besteed wordt erop wijst dat de vluchtelingen voornamelijk als oorlogsslachtoffers worden vermeld. Het is de moeite waard om melding te maken van de geringe

om melding te maken van de geringe aandacht voor de onderwerpen "geschiedenis" en "eensgezindheid of onenigheid". Het is bekend dat vanuit Servisch oogpunt de geschiedenis van Kosovo, zowel de recente als de oudere, een belangrijke factor vormde in het regeringsbeleid en in de steun ervoor van het Servische publiek.

Tabel 7. Hoofdthematata in de Britse en Nederlandse oorlogsverslaggeving over Kosovo (1999) (percentages)

	VK	NL
Geschiedenis	8,7	4,3
Oorlogsinspanning	19,6	18,8
Vluchtelingen	34,8	21,7
Eensgezindheid/onenigheid	8,7	4,3
Oorlogsschade	8,7	2,9
Overige	4,3	33,3
Geen hoofd-/gedeeld onderwerp	15,2	14,5
Totaal	100	100

Vermeldingen van de geschiedenis vormen dus een potentieel belangrijke contextualiserende factor in de oorlogsverslaggeving en een gebrek aan zodanige vermeldingen maakt de Servische motivering onbegrijpelijk. Hoewel het bekend is dat er in tenminste twee lid-staten van de Europese Unie (Italië en Griekenland) aanzienlijke oppositie tegen het NAVO-beleid bestond, en deze informatie belangrijk is in de structuur van de gebeurtenissen, worden kwesties betreffende eensgezindheid en onenigheid binnen de NAVO slechts marginaal besproken in zowel de Nederlandse als de Britse verslaggeving. Dit feit herinnert ons eraan dat in het theoretisch kader van "framing" wat verzwegen wordt tenminste even belangrijk is als wat er wordt gezegd. Het cumulatieve effect van de distributie van themata suggereert dat de crisis in de Nederlandse en in de Britse media werd weergegeven conform de NAVO-interpretatie van de gebeurtenissen. De verslaggeving legde de nadruk op de oorlogsinspanningen van de NAVO en de humanitaire crisis waarvan de Serviërs de schuld kregen. Het ongeluk van het bombarderen van een vluchtelingenkolonne, die binnen de NAVO een kleine crisis veroorzaakte, komt in ons schema tevoorschijn als "oorlogsschade" (zie ook inleiding). Dit draagt bij tot een uit de context rukken van de situatie, waardoor de Serviërs alle schuld krijgen. Er werd beweerd dat de langdurige Europese media-aandacht voor het uiteenvallen van Joegoslavië het aanwijzen van de Serviërs als de schuldigen voor het hele proces in de hand heeft gewerkt (Maigret 2002). Indien dit juist is dan bestaat er een impliciete, stilzwijgende context die de betekenis versterkt van de "decontextualisering" die blijkt uit onze analyse.

2.3.3. Autoriteitsscores

Met het toekennen van "autoriteitsscores" ("betrouwbaarheidsscores") wilden wij vaststellen in hoeverre een bepaald gezichtspunt op de gebeurtenissen de verslaggeving domineerde. Deze scores zijn punten die gegeven worden aan actoren die voorgesteld worden als zijnde verantwoordelijk voor bepaalde gebeurtenissen. Wij hebben statistisch deze scores samengebracht met andere aspecten van het codeersysteem om na te gaan in hoeverre het overheersen van gezichtspunten binnen de verslaggeving over de oorlog als geheel functioneert (zie appendix met kruistabellen 1, 2, 3 en 4).

Eerst hebben wij gekeken welke gezichtspunten de Britse en de Nederlandse oorlogsverslaggeving over Kosovo domineren en welke gemarginaliseerd worden. Daarvoor hebben wij de vermelding van pro-NAVO en anti-NAVO actoren gecombineerd met de autoriteitsscores. De resultaten vertellen dat hoge autoriteitsscores verband houden met pro-NAVO-actoren, en lage scores met anti-NAVO-actoren (zie appendix, kruistabel 1). Met andere woorden, de NAVO-gezichtspunten domineren de berichtgeving en de anti-NAVO gezichtspunten worden als onbetrouwbaar voorgesteld. Er bestaat een significante correlatie ($p > 0.001$) tussen het percentage scores die op wantrouwen wijzen en een anti-NAVO affiliatie (in Nederland 0,52, in het Verenigd Koninkrijk 0,47). Dit resultaat, dat nauwelijks verbazingwekkend is, toont aan dat het hulpmiddel "betrouwbaarheidsscores" externe validiteit heeft. Dit blijkt ook uit de toepassing ervan door McGuire (2000, 12) op politieke spotprenten over de Kosovo-oorlog. Alle spotprenten kenden negatieve scores toe aan hun onderwerpen, met uitzondering van de strijdkrachten uit het eigen land (de Verenigde Staten).

Vervolgens hebben wij aandacht geschonken aan het statistisch verband tussen de autoriteitsscores en de functie van de actoren (politiek, militair of civiel) bij de pro-NAVO-aanhang (zie appendix, kruistabel 2). Het feit dat er nauwelijks sprake is van een statistisch verband geeft aan dat het juist de NAVO-affiliatie is die de basis vormt voor hoge betrouwbaarheidsscores. Alle pro-NAVO-vertegenwoordigers genieten gelijkelijk een hogere mate van vertrouwen dan de anti-NAVO-vertegenwoordigers.

Verder hebben wij de autoriteitsscores in verband gebracht met de macro-thema's (oorlog, humanitaire crisis, en overige). Bij de ordening naar macro-onderwerp (zie kruistabel 3 in appendix) hebben wij een correlatie vastgesteld tussen het onderwerp waarover verslag is uitgebracht en de hoogte van de betrouwbaarheidsscores (in de Nederlandse pers 0,28, $p > 0,05$, in de Britse pers 0,25). 73 procent van de verslagen over de humanitaire crisis heeft in Nederland een "onbetrouwbaarheidsscore". De voornaamste reden voor de correlatie in de Nederlandse pers is dat de actoren die verantwoordelijk worden gehouden voor de humanitaire crisis als weinig betrouwbaar gelden.

Wij hebben ook aandacht besteed aan het verband tussen de macro-onderwerpen en de pro-en anti-NAVO-actoren. Het zijn in de Nederlandse media vooral anti-NAVO-actoren die met het macro-onderwerp "humanitaire crisis" worden geassocieerd terwijl de pro-NAVO-actoren eerder met het macro-onderwerp "oorlog" in verband

gebracht worden (zie ook kruistabel 4 in appendix). Er bestaat kennelijk een verband tussen aandacht voor anti-NAVO-actoren, de humanitaire crisis en een gebrek aan vertegenwoordiging van dit gezichtspunt (zie ook tabel 2). Men kan concluderen dat de Nederlandse media de anti-NAVO-actoren de schuld geven voor de humanitaire crisis en dat ze weigeren hun standpunt over dit onderwerp te accepteren. De Britse pers schijnt objectiever te zijn omdat meer verslagen van de humanitaire crisis autoriteitsscores hebben die binnen de neutrale categorie vallen (zie ook kruistabel 3 in appendix). De pers biedt echter in geen van beide landen een groot aantal verslagen over de humanitaire crisis waaruit vertrouwen blijkt (Nederland 6,7 procent, Verenigd Koninkrijk 12,5 procent). De humanitaire crisis werd in Groot-Britannië en in Nederland grotendeels gerapporteerd werd als zijnde de schuld van anti-NAVO-vertegenwoordigers, terwijl een tegengesteld (d.w.z. Servisch) gezichtspunt zelden werd geaccepteerd (zie appendix, kruistabel 4). De verslaggeving over het macrothema "oorlog" wekt weinig "wantrouwen" op: in beide landen is de oorlogsverslaggeving neutraal of "vertrouwend" (Nederland 72 procent, Verenigd Koninkrijk 88 procent) (zie kruistabel 3 in appendix). Gezien de verschillende mate van vertrouwen in pro- en anti-NAVO-actoren (zie ook kruistabel 1 in de appendix), mogen wij aannemen dat er een verband bestaat tussen de berichtgeving over militaire activiteiten en het overwicht van een pro-NAVO-standpunt. Wij concluderen dat de analyses in de mediaverslaggeving grotendeels tegemoetkomen aan de bedoelingen van de NAVO-communicatie. De "vertrouwende" of neutrale berichtgeving over de oorlogsinspanningen in combinatie met de "wantrouwende" verslaggeving over de humanitaire crisis impliceren dat de oorlog als moreel rechtvaardig voorgesteld wordt en als een reactie op de Servische agressie. Dit zijn thema's die centraal staan in de communicatiestrategie van de NAVO (zie inleiding).

3. DE PUBLIEKE OPINIE EN DE KOSOVO-OORLOG

De tweede fase van de framing-analyse over de Kosovo-oorlogsverslaggeving betreft het vak D uit het analyse schema volgens Scheufele (1999), namelijk de positionering van de "individuele kaders" als onafhankelijke variabelen (D). Hoe stonden de inwoners van Nederland, Groot-Britannië en Italië tegenover (de deelname van hun land aan) de interventie in Kosovo? De weinige peilingen die gepubliceerd werden suggereren een duidelijke trend. De precieze cijfers verschillen naargelang de formulering van de vraagstelling en het tijdstip. De publieke steun voor de inval lijkt lager bij het begin van de oorlog (eind maart) en bij het eind (in juni) dan bijvoorbeeld vijf weken na het begin van de oorlog (eind april- begin mei 1999). De oorspronkelijke twijfels lijken grotendeels weggeëbd door de berichtgeving over de Kosovaarse vluchtelingen in Albanië en Macedonië, en over de brutaliteit van het regime van president Milosevic.

Zes maand na de oorlog hebben wij met behulp van staatinterviews en sneeuwbalinterviews zelf peilingen verricht (november 1999). Het waren MA-studenten die onder de supervisie van de auteurs deze data verzameld hebben. De respondenten kunnen niet representatief beschouwd worden voor het publiek. De data zeggen alleen iets over de gezichtspunten van de burgers die ten tijde van de datacollectie toevallig beschikbaar waren in de drie steden. Niettemin hebben 133 inwoners van Nederland (Amsterdam), 128 inwoners van Groot-Britannië (Londen) en 120 inwoners van Italië (Bologna) de vraag van het straatinterview beantwoord (was men het ermee eens dat de NAVO-landen geprobeerd hadden de Servische agressie tegen de bevolking van Kosovo te laten ophouden?) (3). Tevens hebben 154 inwoners van Nederland (Amsterdam), 128 inwoners van Groot-Britannië (Londen) en 120 inwoners van Italië (Bologna) de vraag uit het sneeuwbalonderzoek beantwoord (was men het ermee eens dat het eigen land eerder dat jaar had deelgenomen aan de NAVO-interventie in Kosovo- een interventie die plaatsvond vanwege de misdrijven van de Joegoslavische president Milosevic tegen de burgers van Kosovo-). Wij trekken om diverse redenen geen gedifferentieerde conclusies. De peilingen gebeurden op beperkte schaal, de samples zijn niet representatief, en de gestelde vragen zijn discutabel. De hieronder beschreven data geven nochtans wel een indicatie van het succes van de inkadering van het Kosovo conflict in het perssysteem van twee landen (Nederland en Groot-Britannië) en zij leveren wat vergelijkend datamateriaal op voor een derde land (Italië).

3.1. Nederland

De NAVO-interventie genoot in Nederland duidelijk de steun van de bevolking, ook indien de eigen soldaten gewond of gedood zouden worden (Van der Meulen en De Konink 2001, 131-132). De peilingen van het Nederlandse Instituut voor Publieke Opinie (NIPO) en onze eigen peilingen wijzen erop dat een meerderheid van de Nederlandse bevolking instemde met de interventie in Kosovo. Afhankelijk van de peiling en de peilingsdatum keurde 58 tot 68 procent van de Nederlandse respondenten de NAVO-interventie in Kosovo goed, slechts 14 tot 26 procent verklaarde zich tegen (16 tot 18 procent was neutraal of onwillig een mening te geven). Volgens de NIPO peilingen was 58 procent van de Nederlanders ruim voor de interventie, in november 1998, al voorstander ervan (26 procent was tegen en 16 procent neutraal of onwillig een mening te geven). In april 1999, een maand na de NAVO- inval, was 68 procent al voor (14 procent tegen, 18 procent neutraal of onwillig om een mening te geven). Toen in juni 1999 de oorlog afgelopen was, bleek nog altijd 67 procent voorstander van de NAVO-interventie (16 procent tegen en 17 procent neutraal of onwillig een mening te geven).

De cijfers van de NIPO-peilingen komen redelijk overeen met de peilingen die wij zes maand na de oorlog hielden in Amsterdam. Wij ondervroegen 133 burgers door middel van straatinterviews en nog eens 154 burgers met behulp van de sneeuwbal-methode. De interviews vonden plaats door Nederlandstalige "native speakers", aan de hand van een op papier gestelde vraag met vijf-puntenschaal (zeer mee eens, mee

eens, neutraal, mee oneens, zeer mee oneens). Bij het straatinterview waarbij werd gevraagd hoe men stond tegenover de Kosovo-oorlog (zie hoger) zei 61 procent van de respondenten het eens te zijn met de NAVO-interventie (26 procent zeer mee eens, 35 procent mee eens). Bij het sneeuwbalinterview dat peilde naar de mening over de deelname van het eigen land (zie hoger) stelde 68 procent van de ondervraagden het daarmee eens te zijn (23 procent zeer mee eens, 45 procent mee eens). Percentages tegenstanders van de NAVO-interventie liepen voor de straatinterviews op tot 22 procent (10 procent zeer mee oneens, 12 procent mee oneens) en voor de sneeuwbalinterviews 15 procent (6 procent zeer mee oneens, 9 procent mee oneens). Bij de straatinterviews én bij sneeuwbalinterviews stond 17 procent van de respondenten neutraal tegenover de NAVO-interventie in Kosovo.

3.2. Groot-Britannië

De NAVO-acties tegen Milosevic konden eveneens in het Verenigd Koninkrijk rekenen op brede steun van het publiek. Wanneer wij de resultaten samenvatten van verschillende peilingen en peilingsdata dan keurden tussen de 49 procent en de 72 procent de NAVO-inval in Kosovo goed (en de deelname van het eigen land daaraan). Tussen de 16 procent en 33 procent van de Britten vond de actie van de geëllieerden moreel fout, tussen 4 en 22 procent wist het niet of stond neutraal. De peilingen waarop wij ons baseren zijn onder meer deze van de Daily Telegraph (30 maart 1999), het dagblad dat bij de aanvang van de oorlog een Gallup poll publiceerde met gegevens uit een telefonische enquête onder 700 Britten. Meer dan tweederde van de respondenten vond "dat de recente acties in Kosovo een humanitaire aanslag vormen en dat zij niet kunnen worden getolereerd door de buitenwereld". Meer dan de helft vond dat Groot-Britannië en haar bondgenoten er goed aan deden om tussen te komen in de Kosovo-crisis. Van de ondervraagden geloofde 69 procent dat wat in Kosovo gebeurde aan buitenlandse machten het recht gaf om te interveniëren, terwijl 51 procent vond dat ook als de interventie het leven kostte aan Britse dienstplichtigen, het die prijs waard was (40 procent van de Britten was het daarmee niet eens). Een minderheid van 33 procent was van mening dat de actie van de geëllieerden moreel fout was (of onvoorzichtig). Als men al bezorgdheid uitte over het gebruik van geweld in de Balkan dan was deze eerder gebaseerd op praktische overwegingen dan op principiële bezwaren (tegen buitenlandse interventie in de zaken van een soevereine staat). De meeste Britten geloofden dat luchtaanvallen niet volstaan om Milosevic ten val te brengen, dat de NAVO de inzet van grondtroepen moest overwegen en dat Groot-Britannië betrokken raakte bij de NAVO-operaties vooraleer er een zorgvuldig openbaar debat plaatsvond. Andere beschikbare peilingen zijn de Gallup poll van de Daily Telegraph (30 april 1999), de peilingen van Market and Opinion Research International (Mori) (British Public Opinion, mei 1999; Mail on Sunday, 2 mei 1999) en de peilingen van The Times (29-30 april 1999). Uit deze peilingen blijkt dat vijf weken na het begin van de oorlog bij de publieke opinie dezelfde, maar nu sterker uitgesproken, mening leefde als bij het begin van het conflict. De Daily Telegraph schrijft dat 72 procent van de Britten voorstander zijn van de militaire actie ("As you know, the NATO allies, including Britain, are currently taking military action against Serbia and Yugoslavia because of what has

Yugoslavia because of what has been happening in Kosovo. On balance, do you approve or disapprove of the action the Nato allies are taking?"). De representatieve telefoon-enquête van Mori eind april onder 627 Britten leert dat 70 procent (tegenover 55 procent in maart) de deelname van Groot-Britannië aan de NAVO-bombardementen in Joegoslavië goedkeurt en dat 80 procent (tegen 58 procent in maart) vindt dat Groot Britannië tot aan het eind van het conflict moet blijven deelnemen aan de interventie. The Times (29-30 april 1999) kwam op basis van 1072 face-to face interviews tot de conclusie dat 57 procent tevreden was (tegen 31 ontevreden) met de wijze waarop de Britse regering de Kosovo-crisis aanpakte (tegen 49 procent tevreden en 28 procent ontevreden eind maart). Er kan geconcludeerd worden dat de publieke steun voor de NAVO houding stijgt naarmate de NAVO-acties geïntensifieerd worden. Deze gegevens moeten geplaatst worden naast de hoger gedane observaties. Ten eerste was de verslaggeving over Kosovo zowel in Nederland als in Groot-Britannië nadrukkelijk en overweldigend pro-NAVO. Ten tweede werd de nadruk gelegd op de humanitaire crisis. De eerste observatie is de belangrijkste, omdat het publiek voor de interpretatie van de gebeurtenissen nu eenmaal overwegend afhankelijk is van de nieuwsmedia (hoewel deze natuurlijk het zo mogelijk nog belangrijker medium televisie omvatten). Gezien de verslaggeving in de pers is het niveau van de publieke steun voor de NAVO- interventie dat terug te vinden is in de opiniepeilingen allerm minst een verrassing. Wel verrassend is, dat haast een derde van de Britse respondenten in april 1999 nog steeds van oordeel was dat de regering de crisis verkeerd aanpakte.

Tenslotte refereren wij hier naar de pilot- peilingen die wij zelf op beperkte schaal in Groot-Britannië hebben gehouden op identieke wijze als in Nederland. Zes maand na de oorlog ondervroegen wij in London 128 burgers door middel van straatinterviews en nog eens 128 burgers met behulp van de sneeuwbalmethode. Bij het straatinterview was 63 procent van de respondenten het eens met de NAVO- interventie (28 percent zeer mee eens, 35 percent mee eens), bij het sneeuwbalinterview 60 procent (23 procent zeer mee eens, 37 percent mee eens). Percentages tegenstanders van de NAVO-interventie liepen voor de straatinterviews op tot 16 procent (7 procent zeer mee oneens, 9 procent mee oneens) en voor de sneeuwbalinterviews tot 25 procent (12 procent zeer mee oneens, 13 procent mee oneens). Bij de straatinterviews stond 21 procent neutraal tegenover de NAVO-interventie en bij de sneeuwbalinterviews bedroeg het percentage 15 procent.

3.3. Italië

Dat de situatie in Italië wat de Kosovo-interventie betreft anders ligt dan in Groot-Britannië en in Nederland blijkt uit de resultaten van voor Italië gepubliceerde representatieve opiniepolls (Isernia 2001, 86- 115). Deze worden ondersteund door de pilot-peilingen die wij zelf op identieke wijze als in Nederland en Groot-Britannië hebben gehouden. De Kosovo-oorlog was nooit populair in Italië, er waren ongeveer evenveel voor- als tegenstanders van de Navo-interventie. Afhankelijk van de peiling en van de peilingsdatum bedroeg het percentage voorstanders minimaal 27 en maximaal 53 procent, en het percentage tegenstanders minimaal 33 procent en maximaal 63. Het percentage Italianen dat het niet wist, neutraal stond of geen opinie

maal 63. Het percentage Italianen dat het niet wist, neutraal stond of geen opinie wenste uit te drukken, schommelde tussen 4 procent en 14 procent. Uit gepubliceerde peilingen concluderen wij dat de Italianen aan de vooravond van de bombardementen, op 23 maart 1999, eerder diplomatieke oplossingen voorstonden (68 procent) dan militaire (27 procent) (5 procent wist het niet). Bij het begin van de oorlog was sprake van polarisering, waarbij haast evenveel Italianen voorstander waren van de interventie (49 procent) als er tegenstanders waren (45 procent). Er waren meer tegenstanders (63 procent) van de participatie van grondtroepen dan voorstanders (33 procent)(4 procent geen antwoord). 49 procent van de ondervraagden was voorstander van steun door Italië -als er dan toch een NAVO-inval plaatsvond- terwijl 33 procent tegen was (18 procent wist het niet). Gemiddeld was slechts een grote minderheid van de Italiaanse bevolking voorstander van de NAVO-interventie in Kosovo (44 procent) en van de Italiaanse deelname daarin (33 procent) waarnaast ongeveer evenveel (45 procent) tegen de interventie was (11 procent wist het niet). De overtuiging van vele Italianen dat de oorlog niet de moeite waard was geweest, bleef bestaan na het eind van de Kosovo-oorlog. Toen in juni 1999 werd gevraagd of de bombardementen een vergissing waren geweest, antwoordde 41 procent van de ondervraagden bevestigend, en 46 procent ontkennend.

Onze pilot- peilingen van zes maand na de oorlog bevestigen deze informatie. Op identieke wijze als in Amsterdam en Londen ondervroegen wij in Bologna 120 burgers met straatinterviews en de sneeuwbalmethode. Bij het straatinterview was 53 procent van de respondenten het eens met de NAVO- interventie (10 procent zeer mee eens, 43 procent mee eens), bij het sneeuwbalinterview 45 procent (10 procent zeer mee eens, 35 procent mee eens). Percentages tegenstanders van de NAVO-interventie liepen voor de straatinterviews op tot 33 procent (10 procent zeer mee oneens, 23 procent mee oneens), voor de sneeuwbalinterviews tot 43 procent (16 procent zeer mee oneens, 27 procent mee oneens). 12 procent (sneeuwbalinterviews) tot 14 procent (straatinterviews) stond neutraal tegenover de NAVO-interventie.

4. EEN RECEPTIE-ANALYSE VAN DE KOSOVO-VERSLAGGEVING

Wij hebben om het transmissiemechanisme te analyseren tussen het mediakader en de publieke opinie een receptie-analyse uitgevoerd van de Nederlandse, Italiaanse en Britse verslaggeving over de Kosovo-oorlog. Onze interesse ging hierbij uit naar hoe "het publiek" in Nederland, Italië en Groot-Britannië deze verslaggeving in de media "decodeerde". Deze analyse gaat over het verband tussen de vakken B en D uit het analyseschema van Scheufele (1999). De analyse geeft echter indirect informatie over het vak C dat de individuele kaders als afhankelijke variabelen ziet ten opzichte van het mediakader. Wij gebruikten de methode van pragmatische inhoudsanalyse die zich richt op de relatie teken-ontvanger (tekens worden geklasseerd volgens hun waarschijnlijke effecten). De methode is geschikt als men de respons op communicatieboodschappen wil vaststellen en als men gevolgtrekkingen wil kunnen maken over het effect van communicatie. Bij deze analyse wordt het aantal keren

---

het effect van communicatie. Bij deze analyse wordt het aantal keren geteld dat iets gezegd wordt dat waarschijnlijk een gunstige of ongunstige attitude zal produceren tegenover een "attitude" object bij een bepaald publiek (Holsti 1968, 604; Osgood et al. 1957; Lasswell et al. 1949, 55-82). Idealiter zou men hierbij met experimenten kunnen testen of deze effecten ook daadwerkelijk veroorzaakt worden, maar in het bestek van dit onderzoek was dit niet mogelijk. Wij hebben in dit derde luik van onze "framing" analyse onderzocht in hoeverre de oorlogsverslaggeving over Kosovo (het mediakader) erop gericht was om bij het lezerspubliek positieve of negatieve attitudes te scheppen tegenover personen of instanties die een rol speelden in de Kosovo-oorlog- (zogenaamde "attitude-objecten"). Wij gingen in onze analyse na in hoeverre de lezer de oorlogsverslaggeving decodeerde in termen van "dichtome" (vriend-vijand) classificaties. De dichotome classificatie richtte zich enerzijds op mogelijke "pro-NAVO" effecten ("vriend") bij het publiek, anderzijds op potentiële "anti-NAVO" effecten ("vijand"). De analyse richtte zich op de "attitude-objecten" "Clinton", "Milosevic", "de EU en NAVO-landen" en "de niet-EU of Navo-landen", waarbij rekening gehouden wordt met de diversiteit binnen de laatste categorie. De dichotomie-scores representeren de dichotome classificaties van de lezer bij het decoderen van de oorlogsverslaggeving over de diverse "attitude-objecten". Deze dichotomie-scores bestaan uit de ratio van de gemiddelde positieve, pro-NAVO waarden en de negatieve, anti-NAVO waarden.

4.1. Steekproef

Evenals bij de semantische inhoudsanalyse hebben wij een typische steekproef genomen van de landelijke dagbladen, over de periode 1.1.99 t/m 30.6.99. Voor Nederland bestond de steekproef (evenals bij de semantische inhoudsanalyse) uit *De Volkskrant*, *NRC Handelsblad* en *De Telegraaf*, voor Italië uit *Il Corriere della Sera* (niet-zelfverklaard centrum-rechts) en *La Repubblica* (zelf-verklaard centrum-links). Voor Nederland en Italië leveren de gebruikte bladen een representatief beeld op van de dagbladpers. Voor Groot-Britannië bestaat onze steekproef enkel uit *The Guardian*, een belangrijk links dagblad, welke gegevens wij kunnen vergelijken met die van de Italiaanse *La Repubblica* en de Nederlandse *De Volkskrant*.

De zoek sleutel voor de Britse pers was de term "Kosovo" in combinatie met de termen "Milosevic" en of "Clinton", wat een steekproef opleverde van 70 artikelen of 54.953 woorden. Aan deze zoek sleutel werd voor Nederland en Italië het criterium "frontpagina-artikel" toegevoegd wat voor Nederland 205 artikelen opleverde of 115.783 woorden en voor Italië 98 artikelen of 36.618 woorden. Telkens werd het hele artikel in aanmerking genomen en werd het aantal woorden ervan geteld.

4.2. Codering

Het coderen gebeurde als bij de semantische inhoudsanalyse door Nederlandse, Engelse en Italiaanse studenten op het niveau van Master of Arts als onderdeel van hun leeronderzoek, een half jaar na het beëindigen van de Kosovo-oorlog. Het codeerschema werd ontworpen om te onderzoeken in hoeverre de media in Groot-Britannië, Nederland en Italië over de NAVO-interventie bericht hebben op een manier die een gunstig effect, een neutraal effect, dan wel een negatief effect produceert bij de lezer ten overstaan van de belangrijkste actoren in de Kosovo-oorlog (NAVO-instanties en anti-NAVO-instanties).

Op het codeerschema werden de vier hoger vermelde attitude-objecten onderscheiden. Over deze objecten werden telkens vijf statements met positieve waarden (+) en vijf statements met negatieve waarden (-) geformuleerd. Het codeerschema werd samengesteld na "monitoring" van de media en op basis van groepsdiscussies tijdens het leeronderzoek (voor het volledige overzicht van statements zie appendix II). Het schema bevat de attitude-objecten, de daarbij horende statements, en de corresponderende positieve en negatieve waarden, die werden toegekend op een vijfpuntenschaal. Voor het attitude-object "US president Clinton" bijvoorbeeld luiden de geselecteerde positieve statements: "Clinton is accurate" (waarde 1), "Clinton is capable" (waarde 2), "Clinton is trying his best" (waarde 3), "Clinton does exactly what needs to be done" (waarde 4), en "Clinton can be trusted to protect peoples life" (waarde 5). De geselecteerde negatieve statements voor het object "US President Clinton" luiden: "Clinton cannot be trusted" (waarde -1), "Clinton is taking advantage of the war" (waarde -2), "Clinton is taking advantage of some European countries" (waarde -3), "Clinton cannot be trusted to protect peoples life" (waarde -4) en "Clinton should be blamed for the war" (waarde -5). De statements met positieve waarden (+) werden geacht een positieve attitude op te roepen bij de lezer ten aanzien van de NAVO-interventie in Kosovo. Er werd van de statements met negatieve waarden (-) aangenomen dat zij een negatieve attitude zouden kunnen bewerkstelligen over de interventie. Voor ieder artikel kon een statement maar eens worden aangekruist.

De instructie die de student-codeurs meekregen was dat zij het codeerschema moesten invullen naargelang de indrukken die zij vonden dat het artikel bij hun als lezer opriep. De statements werden waar toepasselijk gepresenteerd in een stijgend positieve (positieve statements) of stijgend negatieve (negatieve statements) volgorde. Was een statement terug te vinden in een bepaald artikel dan werd de betreffende waarde omcirkeld op het codeerschema. Was het statement terug te vinden in een titel of in een foto of cartoon (A) dan gold de dubbele waarde als voor een gewoon tekstfragment (B). Voor ieder "object" werden vervolgens per gecodeerd artikel AB+ scores (de som van positieve A en B waarden) en AB - scores (de som van negatieve A en B scores) berekend. Op basis hiervan werden per dagblad over de betreffende periode per duizend woorden gemiddelde positieve scores (AB+ gemiddelde) en gemiddelde negatieve scores (AB - gemiddelde) berekend. De ratio (D) die staat voor de "dichotomie-score" werd als volgt samengesteld:

$$D = \frac{\text{AB+ gemiddelde} / 1000 \text{ woorden}}{\text{AB - gemiddelde} / 1000 \text{ woorden}}$$

4.3. Resultaten

De Nederlandse pers heeft de Kosovo-oorlog op een zeer eenzijdige polariserende wijze gepresenteerd aan het publiek. Dit is wat de resultaten van de receptie-analyse suggereren die gaat over de oorlogsverslaggeving over Kosovo in de eerste helft van 1999 (Tabel 8). De dicotomie-score voor de Nederlandse oorlogsverslaggeving is meer dan driemaal zo hoog als de Italiaanse (21, 466 tegenover 5,983). De hoogte van de Nederlandse dichotomie-score heeft te maken met de eenzijdige pro-NAVO berichtgeving (gemiddelde AB+ score 18,526) waarin tegengeluiden welhaast ontbreken (gemiddelde AB- score -0,863). De Italiaanse kranten berichten veel feller pro-NAVO (gemiddelde AB+ score 58,987) dan de Nederlandse kranten. Zij laten daarnaast ook redelijk wat oppositiegeluiden horen (gemiddelde AB - score -9,858). Deze trend treedt ook op in de afzonderlijke Nederlandse en Italiaanse kranten.

Tabel 8. Ratio (D, dichotomie-score) van gemiddelde (pro-NAVO) positieve (AB+) en (anti-NAVO) negatieve scores (AB-) in de oorlogsverslaggeving over Kosovo van Nederlandse, Britse en Italiaanse dagbladen (1999)

Land	Dagblad	Artikelen	Woorden	AB-	AB+	Gem.AB-	Gem.AB+	D
Nederl.	Telegraaf	34	37800	-23	998	-0,608	26,402	43,424
	NRC	88	41780	-76	457	-1,819	10,938	6,013
	Volkskrant	83	6203	-1	690	-0,027	19,059	19,032
	Totaal	205	115783	-100	2145	-0,863	18,526	21,466
Italië	Corriere	52	10148	-247	1225	-24,339	120,713	4,959
	Repubblica	46	26470	-114	935	-4,306	35,323	8,203
	Totaal	98	36618	-361	2160	-9,858	58,987	5,983
GB	Guardian	83	998	-344	785	-4,095	23,643	5,773

Wanneer we voor de drie landen de progressieve kwaliteitskranten *De Volkskrant* (Nederland), *The Guardian* (Groot-Britannië) en *La Repubblica* (Italië) vergelijken ontstaat het volgende beeld. De Italiaanse krant biedt een felle, meer uitgesproken pro-NAVO berichtgeving (gemiddelde AB+ score 35,323) dan de Engelse (gemiddelde AB+ score 23,643) en Nederlandse "zusterbladen" (gemiddelde AB+ score 19,059). In tegenstelling tot de Nederlandse krant (gemiddelde AB- score 0,027) bieden de Italiaanse (gemiddelde AB- score 4,306) en de Britse (gemiddelde AB- score 4,095) bladen echter ook ruimte voor oppositietaal. Alweer blijkt de afwezigheid van een afwijkend gezichtspunt een relevant gegeven voor de Nederlandse pers. De afwezigheid van tegengeluiden (anti-NAVO-scores) werpt een

De afwezigheid van tegengeluiden (anti-NAVO-scores) werpt een ander licht op de pro-NAVO scores van de Nederlandse dagbladen die in vergelijking met de Italiaanse pers, en met de Britse Guardian relatief bescheiden ogen. Deze vaststelling wordt op adequate wijze gerepresenteerd door de dichotomie-scores voor de drie vergelijkbare kranten. De Nederlandse *De Volkskrant* is met een score van 19,032 koploper terwijl *La Repubblica* met een score van 8,203 en *The Guardian* met een score van 5,773 iets minder zwart-wit lijken te berichten. In alle drie de kranten werd de berichtgeving over de Kosovo-oorlog door de lezers gedecodeerd in de volgende zin. Het veronderstelde effect was een vijandige houding tegenover Milosevic en de anti-NAVO krachten, en een positieve houding tegenover Clinton en de NAVO-krachten die verantwoordelijk waren voor de inval in Kosovo. De Italiaanse en de Britse lezer zijn met dit mogelijke effect echter op een andere wijze geconfronteerd geworden dan de Nederlandse lezer. In de Italiaanse pers en in de Britse krant is wel geen sprake van een evenwichtige berichtgeving maar de lezer kan toch kennismaken met visies "van de andere zijde" (visies die mogelijk een positieve attitude tegenover Milosevic en de anti-NAVO krachten teweegbrengen). Dit aspect nuanceert het beeld van de "vriend-vijand" verslaggeving in de drie landen. De resultaten van de receptie-analyses van *De Volkskrant* en *La Repubblica* geven een trend weer die geldt voor de ganse dagbladpers in Nederland en Italië. Het is plausibel te veronderstellen dat *The Guardian* enig licht werpt op de tendensen in de Britse pers. De Britse pers zou dan eenzijdig pro-NAVO zijn in haar verslaggeving over Kosovo, maar toch anders dan de Nederlandse pers wat oppositiegeluiden laten klinken.

5. DISCUSSIE EN CONCLUSIE

De huidige studie werd opgezet in de traditie van "news framing", waarbij content data gerelateerd worden aan survey data. Wij hebben gegevens verzameld met twee soorten inhoudsanalyse en met opiniepeilingen. Wij baseren onze conclusie op een vergelijking van deze drie datasets.

In de semantische analyse van de Nederlandse en de Britse mediaverslaggeving zien we een duidelijke cumulatieve structuur. De humanitaire crisis is de schuld van de anderen, over de militaire activiteit wordt bericht vanuit "ons" gezichtspunt. Alle andere aspecten van de gebeurtenissen worden gemarginaliseerd. Deze "wij en zij" attitude is eveneens aanwezig in de resultaten van de Nederlandse pragmatische inhoudsanalyse, waar gemeten werd in termen van "dichotoom" denken. Het is duidelijk dat de Nederlandse media gemiddeld door de lezers geïnterpreteerd werden als zouden deze een meer dichotoom beeld geven van de crisis dan de Italiaanse media. Deze conclusie is in overeenstemming met wat we weten over de publieke opinie in Nederland en in Italië. Voor Groot-Britannië zijn wij niet in staat om conclusies te trekken op dit gebied. Maar we kunnen op basis van algemeen aanvaarde mediaprofielen aannemen dat *The Guardian*, de enige krant waarvoor wij pragmatische inhoudsanalyse-data verzameld hebben, zo ongeveer het minst geneigd is van alle Britse dagbladen om over een oorlog te berichten op een moreel

---

se dagbladen om over een oorlog te berichten op een moreel simplistische of enthousiaste wijze. Andere Britse titels waren dus waarschijnlijk meer geneigd om dichotoom denken te vertonen dan *The Guardian*. Aan de andere kant vinden we in de data geen aanwijzingen die ons toelaten te oordelen over de vraag of de Britse pers in het algemeen als even dichotoom als de Nederlandse kan beschouwd worden.

Uit de analyse van de vermelding van actoren komt naar voren dat de Kosovo-oorlog "ingekaderd" werd op een wijze die de publieke opinie en in het bijzonder iedere oppositie tegen de oorlog marginaliseerde. Indien de actoren die in de echte wereld verantwoordelijk zijn voor deze actiecategorieën op generlei wijze vermeld worden, mogen wij er zeker van zijn dat de acties zelf niet een centraal verschijnsel zijn van het mediaprofiel. Dit betekent niet dat de publieke opinie genegeerd werd: natuurlijk werd gerapporteerd over de peilingsdata. Wel is er een belangrijke feedback-lus aanwezig in deze omstandigheden. Als de publieke opinie niet georganiseerd is, dan zullen private opinies geen publieke impact hebben. Wanneer individuele opinies niet weergegeven worden, dan is het niet waarschijnlijk dat deze georganiseerd worden. De marginalisering van de civiele actoren in de mediaverslaggeving over de Kosovo-oorlog wijst erop dat deze cruciale feedback lus niet werkte.

Er was enig verschil in nadruk waarmee in Nederland en in Groot-Britannië bericht werd over politieke en militaire activiteit. Dit weerspiegelt waarschijnlijk de lokale omstandigheden. Aangezien er in geen van beide landen een politiek georganiseerde oppositie tegen de oorlog was, kan dit verschil in nadruk niet in die zin uitgelegd worden. Het verschil kan ook moeilijk verklaard worden vanuit een verschillende militaire deelname aan de NAVO-acties. Beide landen waren militair betrokken. Het verschil kan het gevolg zijn van de nationale perceptie van belangrijkheid, waarbij culturele factoren leiden tot een grotere of geringere nadruk op de activiteiten van de strijdkrachten. Het nauwelijks vermelden van de binnenlandse militaire actoren in de Nederlandse verslaggeving kan te maken hebben met het Srebrenica-schandaal dat van 1995 tot op vandaag de Nederlandse samenleving in beroering heeft gebracht. Dit kan er ook toe geleid hebben dat in de Nederlandse pers in tegenstelling tot de Britse pers een grotere nadruk gelegd werd op de politieke anti-NAVO actoren dan op de militaire anti-NAVO actoren. Het is mogelijk dat de Srebrenica affaire bijgedragen heeft tot geheel verschillende communicatiepatronen in Nederland en Groot-Britannië.

Een thematische analyse in de Nederlandse en Britse dagbladen toont dat de meeste aandacht uitging naar de humanitaire crisis (onder voorbehoud van de aanwezigheid van niet-gecodeerde, "andere" themata) en dat deze overwegend gepresenteerd werd als de fout van de Serviërs. Meer objectief gesteld, moeten we zeggen dat de gebeurtenissen gepresenteerd werden als een humanitaire crisis (in tegenstelling tot een poging om nationale en ethnische grenzen te herstellen). De crisis werd volkomen negatief voorgesteld en alle schuld werd bij de Serviërs gelegd. Een nadere analyse van dit onderwerp zou moeten gebeuren met behulp van verdere dataverzameling, kwalitatieve en kwantitatieve. Er zou kunnen onderzocht worden hoe de aandacht zich in dit opzicht in de tijd heeft ontwikkeld. Veranderde mettertijd de nadruk op de humanitaire aspecten van de crisis? Deze data zouden kunnen gecombineerd worden met de feitenkalender en met informatie over beleidsbeslissingen. In theorie zou een tijdsgevoelige analyse die gebruik maakt van

---

tijdsgevoelige analyse die gebruik maakt van al deze informatie geschikt zijn om na te gaan in hoeverre de aandacht voor de humanitaire crisis het gevolg was van de beleidsreacties op een snel veranderende situatie. Onze huidige sample is te klein om dit alles te kunnen onderzoeken.

Wat de activiteiten van de NAVO strijdkrachten betreft, deze werden zowel in Nederland als in het Verenigd Koninkrijk vooral benaderd vanuit een pro-NAVO gezichtspunt. Het is juist dat onze meting niet toelaat het onderscheid te maken tussen een NAVO-actor die akkoord gaat met het NAVO-beleid en een NAVO-actor die er niet mee akkoord gaat, indien in beide gevallen het verslag geschreven was vanuit het standpunt van de betreffende actor. Het geringe aantal vermeldingen van actoren van de oppositie laat vermoeden dat deze mogelijkheid waarschijnlijk geen fundamenteel verschil gemaakt zou hebben voor onze interpretatie van deze indicator. De weinige aandacht die geschonken wordt aan het thema "eensgezindheid versus onenigheid" binnen de NAVO-alliantie wijst in dezelfde richting. In dit opzicht waren de Nederlandse en de Britse pers fundamenteel partijdig. Het is juist dat ons schema geen aandacht schenkt aan de twee belangrijkste militaire blunders van de NAVO-campagne, het bombarderen van de vluchtelingenkolonne (zie inleiding) en het verkeerdelijk bombarderen van de Chinese ambassade in Belgrado. Deze beide voorvallen betekenden een terugslag voor de pogingen van de NAVO om de militaire interventie te interpreteren op een manier die hun beleidsdoelstellingen ondersteunde. We hebben inderdaad gezien dat het eerste incident geleid heeft tot een belangrijke her-oriëntatie op het NAVO-communicatie hoofdkwartier. Het is mogelijk dat onze sample de impact van deze gebeurtenissen onderschat heeft. Het is waarschijnlijker dat deze gebeurtenissen noch in Nederland noch in Groot-Britannië geleid hebben tot een fundamentele verandering in de attitudes van de pers en het publiek tegenover de interventie. Het lijkt geen twijfel dat de NAVO-communicatiestrategen hiervoor gevreesd hebben. De schaduw van Vietnam hangt immers over alle oorlogs-communicatiestrategieën. Een van beide gebeurtenissen en zeker de twee samen hadden kunnen leiden tot een lange termijn-schade aan de geloofwaardigheid van de NAVO, zoals gelijkaardige gebeurtenissen gedaan hebben in de Vietnam-oorlog. Het zou echter blijken dat hun cumulatieve impact onvoldoende was om dit effect te veroorzaken binnen de betreffende tijdsspanne. De "framing-analyse" samen met de poll-resultaten toont aan dat de blunders in de praktijk nauwelijks invloed hebben uitgeoefend. Deze studie kan overigens bepaalde interessante vragen niet beantwoorden omdat onze dataset dit niet toelaat. Het had weinig zin onze codeerinstructies nog meer te verbijzonderen voor wat "collateral damage" betreft.

De sample is van een dergelijke omvang dat wij in iedere categorie slechts kleine aantallen aantreffen en moesten besluiten de data te aggregeren.

Wij hebben eveneens een kleinschalige enquête verricht in elk land door middel van twee soorten surveys, een sneeuwbalinterview en een straat-interview. De survey-data die we verzameld hebben zijn van beperkt belang. Zij komen echter overeen met de resultaten van de inhoudsanalyse. De resultaten van onze inhoudsanalyse en enquête suggereren dat de steun voor de NAVO-interventie in Kosovo beduidend kleiner was in Italië dan in Nederland en Groot-Britannië. De omvang van de steun in de beide laatste landen komt overeen met de media-profielen van de NAVO-

---

interventie die naar voren komen uit de semantische inhoudsanalyse en uit de Nederlandse pragmatische inhoudsanalyse.

Vanuit het perspectief van de "agenda-setting" en "framing"-theorie zijn onze bevindingen ambigu. Wanneer we opnieuw Scheufele's schema als uitgangspunt nemen (p. 6), dan zien we dat de bevindingen suggereren dat de invloed van bovenaf op de media-frames, met name de NAVO-communicatiestrategie, grotendeels succesvol is geweest (vak A). De NAVO is erin geslaagd om de eigen versie via de massamedia in het publieke domein te plaatsen. Het cumulatieve "portret" van gebeurtenissen als oorlogsinspanningen en humanitaire crisis, gepresenteerd vanuit "ons" gezichtspunt, is consistent met de belangrijkste thema's van de NAVO-communicatie. Onze conclusie dat de NAVO-communicatiestrategie effectief was, is alleen gebaseerd op de isomorfie tussen de NAVO-boodschappen en het "mediakader" van de Kosovo-oorlog. De resultaten van de opiniepolls suggereren dat sprake is van een invloed die verder gaat dan dat. Onze resultaten brengen echter alleen correlatie tot uiting en zij vertellen niets over causaliteit. Wij waren niet op zoek naar een relatie van antecedentie tussen de media-aandacht en de publieke opinie. Onze studie zegt maar weinig over de invloed van de media op de perceptie van het publiek (vak C) en leert ons ook niet 'waarom' het publiek over de oorlog dacht op de wijze als blijkt uit de polls. Zij maakt wel aantoonbaar duidelijk dat er in verband met de Kosovo-oorlog sprake is "media framing" (vak B). Deze studie toont, onder de vorm van de pragmatische inhoudsanalyse en de opiniepeilingen, consistentie aan tussen de "inkadering" van de Kosovo-oorlog door de media en de publieke opinie als een onafhankelijke variabele (vak D). De pragmatische inhoudsanalyse openbaart het bestaan van een transmissie-mechanisme tussen het "mediakader" en de publieke opinie.

Dit onderzoek vertelt weinig over agenda-setting in originele zin, aangezien wij geen correlaties hebben tussen rangordes van agenda's gedifferentieerd naargelang het onderwerp. De analyse werd inderdaad zodanig geconstrueerd dat dit niet mogelijk is. Wij hebben ons in plaats daarvan op de "framing" elementen geconcentreerd. Wij hebben onderzocht over wiens acties bericht werd, welke aspecten van de oorlog geselecteerd werden voor de berichtgeving, en vanuit wiens gezichtspunt dit gebeurde. De combinatie van deze elementen vormt een "frame". De vragen die gesteld werden in de drie analysefasen waren niet homogeen, daarom is het niet mogelijk enige rigoureuze interpretatie van de correlatie te beargumenteren tussen wat in de drie fasen gevonden werd. Wat wel degelijk aangetoond werd, is een thematische convergentie, aangezien er een selectieve affiniteit bestaat tussen het "inkaderen" van onderwerpen zoals dat gebleken is uit de semantische inhoudsanalyse en het dichotome "zwart-wit" denken dat uit de pragmatische inhoudsanalyse naar voren komt. In cumulatieve zin suggereren deze resultaten dat de oorlog in de media gepresenteerd werd als een morele kruistocht en dat het publiek in haar reacties op de mediapresentatie dit ook zo zag. De analyse van de publieke opinie op basis van de beschikbare poll-resultaten is een gebrekkig instrument om dergelijke aspecten van het (collectieve) begrijpen van een gebeurtenis te meten. Maar het is duidelijk dat wanneer mensen de gebeurtenissen zien als een morele kruistocht dat zij - als zovelen- geneigd zijn om de oorlogsinspanningen te ondersteunen. We kunnen daarom spreken over een convergentie tussen de media-voorstellingen en de publieke

---

een convergentie tussen de media-voorstellingen en de publieke opinie rond een cluster van thematisch materiaal dat een "inkadering" van de gebeurtenissen inhoudt.

VOETNOTEN

- (1) <http://www.mindef.nl:30280/nieuws/persberichten/content/kosovo.html>.
- (2) In 1993 heeft een combinatie van humanitaire motieven en politieke ambitie ertoe geleid dat het Nederlandse kabinet (uit eigen beweging en onvoorwaardelijk) een luchtbataljon ter beschikking stelde de UNO-strijdkrachten in Bosnië (UNPROFOR). Dit bataljon, Dutchbat, werd gelegerd in Srebrenica, een van de "safe areas" in het vroegere Joegoslavië. De missie van het bataljon was om de Bosnische Serviërs duizenden Moslims te beschermen. In juli 1995 hebben de Bosnische Serviërs duizenden Moslims gedood in Srebrenica. Op 11 juli 1995 werd Srebrenica door de Serviërs overgenomen zonder op enige weerstand te stuiten. Dutchbat had toegekeken hoe mannen en vrouwen gescheiden werden, had zelf de vluchtelingen uit haar kamp weggejaagd, en had de tanks gevuld van de bussen waarmee de "etnische zuivering" door de Serviërs zou worden gerealiseerd. Na de val van Srebrenica reageerde het publiek verafschuwd. Het imago van het Nederlandse leger was serieus beschadigd en de Nederlandse regering verloor een groot deel van haar geloofwaardigheid. De gebeurtenissen in en rond Srebrenica trokken heel wat media-aandacht, niet alleen in Nederland maar ook in de rest van de wereld. Men vroeg zich af hoe het zo ver had kunnen komen, en diverse onderzoeken werden uitgevoerd. In november 1996 verzocht de Nederlandse regering het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie NIOD om de Srebrenica affaire uitvoerig te onderzoeken. Het NIOD rapport concludeerde dat de "vredesmissie" had plaatsgevonden zonder grondige analyse van de verregaande consequenties (verschillende andere landen hadden eerder op beargumenteerde wijze deze "vredesmissie" geweigerd). Enkele weken voor de Nederlandse parlementsverkiezingen in mei 2002 veroorzaakte de publicatie van het rapport de val van de Nederlandse regering Kok II. Sedertdien werd opnieuw een Nederlandse parlementaire enquêtecommissie geïnstalleerd.
- (3) De formulering van de vraag bij het straatinterview is discutabel en vergt enige toelichting. De vraag was bestemd om de publieke verantwoording te weerspiegelen van de NAVO-interventie. Dit werd als nuttig beschouwd aangezien mensen op straat werd gevraagd om retrospectief het verantwoord zijn of niet van deze acties uit het verleden te beschouwen. De vraag was bewust dusdanig geformuleerd ('stop the Serbian aggression'/ de Servische agressie te laten ophouden) dat zij de meest populaire opinie zoals zij kon geïdentificeerd worden uit de representatieve opiniepolls reflecteerde. Ook geeft de uitdrukking de dominerende nieuwsvisie op de gebeurtenissen weer. Gezien de formulering van de vraag en de framing-analyse in de vorige secties hadden wij verwacht dat hoge percentages de vraag bevestigend zouden beantwoorden. Bovendien is de term "agressie" negatief geladen, wat ervoor

zorgt dat waarschijnlijk relatief meer respondenten de interventie steunen (zijn mogelijks tegen eender welke vorm van agressie). De aldus verkregen data laten dus niet toe om meer complexe motivatiefactoren voor de steun aan de NAVO-acties te verzamelen.

BIBLIOGRAFIE

- Alexander, J. (1992), Citizen and Enemy as Symbolic Classification: On The Polarizing Discourse of Civil Society, pp. in M. Lamont & M. Fournier (Eds.), *Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and The Making of Inequality*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Ball, M.A. (2000), Political Language and the Search for an Honorable Peace: Presidents Kennedy, Johnson, Their Advisers, and Vietnam Decision Making, pp. 35-51 in C. De Landtsheer & O. Feldman, *Beyond Public Speech and Symbols: Explorations in the Rhetoric of Politicians and the Media*. Westport, Connecticut: Praeger.
- Bennett, W. & J. Mannheim (1993), 'Taking the World by Storm: Information Cueing and the Democratic Process in the Gulf Conflict', *Political Communication*, 10(4), 331-5.
- British Public Opinion, May 1999, Vol. XXII, No 4.
- British Public Opinion, April 1999, Vol. XXII, No 3.
- Cohen, B. (1963), *The Press and Foreign Policy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Cuilenburg, J.J. van, J. Kleinnijenhuis & J. De Ridder (1988), *Tekst en betoog. Naar een computergestuurde inhoudsanalyse van betogende teksten*. Muiderberg: Coutinho.
- Dearing, J.W. & E.M. Rogers (1996), *Agenda-Setting*. London: Sage, Communications Concepts series.
- Entman, R. (1993), Framing: toward clarification of a fractured paradigm, *Journal of Communication*, 43, 51-8.
- Ericson, R. Baranek & Chan (1989), *Negotiating Control: a Study of News Sources*. Milton Keynes: Open University Press.
- De Landtsheer, C. (1998), Introduction to the study of political discourse, pp. 1-16 in O. Feldman & C. De Landtsheer, *Politically Speaking: A Worldwide Examination of Language Used in the Public Sphere*. Westport, Connecticut: Praeger.
- De Landtsheer, C. & I. De Vrij (2002), Talking about Srebrenica: Dutch Elites and Dutchbat. How Metaphors Change During Crisis, Chapter 5 in F. A. Beer & C. De Landtsheer (Eds.), *Metaphorical World Politics: Rhetorics of Democracy, War and Globalization* (manuscript tentatively accepted by US University Press).

- Gamson, W. (1996), Media Discourse as a Framing Resource, pp.111-32, in A.N.Crigler (Ed.), *The Psychology of Political Communication*. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press.
- Gandy, O. (1980), *Beyond Agenda Setting*. Norwood, NJ: Ablex.
- Gandy, O. (1992), Public Relations and Public Policy: the Structuration of Dominance in the Information Age, pp. 131-63, in E. Toth & R.Heath (Eds), *Rhetorical and Critical Approaches to Public Relations*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Guardian 18, 19, 26/4/1999.
- Hanssen, A. (1991), 'The Media and the Social Construction of the Environment', *Media, Culture and Society*, 13(4), pp. 443-458.
- Hall, S., C. Critcher, T. Jefferson, J. Clarke & B. Roberts (1978), *Policing the Crisis*. London: MacMillan.
- Honig, J.W. & N. Both (1996), *Srebrenica. Record of a War Crime*. London: Penguin Books.
- Hunt, B.W. (1997), *Getting to war. Predicting international conflict with mass media indicators*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Holsti, O. (1968), Content Analysis, pp. 596-657 in Lindsey, G. & E. Aronson, *The Handbook of Social Psychology (2nd ed.) Vol. II. Reading*. Massachusetts: Addison Wesley.
- Jasperson, A.E., D.V. Shah, M. Watts, R. Faber & D. Fan (1998), Framing and the Public Agenda: Media Effects on the importance of the Federal budget deficit, *Political Communication*, 15(2), 205-224.
- Isernia, P. (2001), Italian public opinion and the international use of force, pp. 86-115 in Ph. Everts & P. Isernia (Eds.), *Public Opinion and the international use of force*. London, New York: Routledge.
- King, A. (1999), London: Polls shows Britons back action against Serbia, *Daily Telegraph*, March 30.
- Lasswell, H.D., N. Leites & Associates (1949), The Problem of Validating Content Analysis, pp. 55-82 in H.D. Lasswell, N. Leites & Associates, *Language of Politics. Studies in Quantitative Semantics*. New York: George W. Stewart, Publishing Inc.
- Landtsheer, C. De & O. Feldman (2000), *Beyond Public Speech and Symbols: Explorations in the Rhetoric of Politicians and the Media*. Westport, Connecticut: Praeger.
- McCombs, M. & T. Bell (1996), The Agenda-setting role of mass communications, 93-110 in M. Salwen & D. Stacks (Eds.), *An Integrated Approach to Communications Theory and Research?* Lawrence Erlbaum Associates.
- McGuire, C. (2000), Kosovo Cartoons: Where the Humor Hides, *Paper International School for the Humanities and Social Sciences*, University of Amsterdam.
- Maigret, E. (2002), Le conflit du Kosovo du côté des opinions. Pour une recherche sur les publics en temps de guerre, *Questions de Communication*, 1(1): 57-68.
- Meulen, J. van der & M. de Konink (2001), Risky missions: Dutch public opinion on peacekeeping in the Balkans, pp. 116-133 in Ph. Everts & P. Isernia (Eds.), *Public Opinion and the international use of force*. London, New York: Routledge.
- Murialdo (1996), *Storia del giornalismo italiano*. Bologna: Il Mulino.

-
- Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) [Dutch Institute for War Documentation NIOD] (2002), *Srebrenica, een 'veilig' gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area [Srebrenica, a 'safe' area. Reconstruction, backgrounds, consequences, and analyses of the downfall of a Safe Area]*. Amsterdam: NIOD. <http://www.srebrenica.nl>.
- Observer 18, 19, 26/4/1999.
- Osgood, C.E., G.J. Suci & P.H. Tannenbaum (1957), *The Measurement of Meaning*. Urbana, Illinois: University of Illinois Press.
- Palmer, J. (2000), *Spinning into Control. News Values and Source Strategies*. London: Leicester University Press/Continuum.
- Pan, Z. & G. Kosicki (1993), Framing Analysis: an Approach to News Discourse, *Political Communications*, 10(1), 55-75.
- Philo, G. (1993), From Buerk to Band Aid. The Media and the 1984 Ethiopian Famine, pp. 104-25 in Glasgow University Media Group, *Getting the Message: News, Truth and Power*. London: Routledge.
- Priebe, M. (2000), *Der Krieg im Konferenzraum. unpublished MS*, Berlin: Freie Universiteit. URL: home.t-online.de/home/mathias.priebe/
- Scheufele, D. (1999), Framing as a Theory of Media Effects, *Journal of Communicatio*, 49, 103-18.
- Sigal, L. (1973), *Reporters and Officials*. Lexington, Mass: D.C.Heath.
<http://www.mindef.nl:30280/nieuws/persberichten/content/kosovo.html>

APPENDIX I. Kruistabellen. Semantische Inhoudsanalyse Oorlogsverslaggeving Kosovo

Tabel 1. Dominerende (pro-NAVO, "vertrouwen", "neutraal") en gemarginaliseerde (anti-NAVO, "wantrouwen") gezichtspunten in Britse en Nederlandse verslaggeving over Kosovo (1999) (percentages)

"Vertrouwen" en "wantrouwen" scores gegroepeerd	Pro-NAVO actoren		anti-NAVO actoren		Totaal	
	Nederl.	VK	Nederl.	VK	Nederl.	VK
"Wantrouwen"	9 23.1 pct	4 13.8 pct	21 72.4 pct	9 52.9 pct	30 44.1 pct	13 28.3 pct
"Neutraal"	9 23.1 pct	18 62.1 pct	5 17.2 pct	8 47.1 pct	14 20.6 pct	26 56.5 pct
"Vertrouwen"	21 53.8 pct.	7 24.1 pct	3 10.3 pct		24 35.3 pct	7 15.2 pct
Totaal	39 100 pct	29 100 pct	29 100 pct	17 100 pct	68 100 pct	46 100 pct

Tabel 2. Pro-NAVO actoren naargelang hun functie (politiek, militair en civiel) en de mate waarin zij de verslaggeving over Kosovo domineren (autoriteitsscores "vertrouwen", "neutraal" en "wantrouwen") in Britse en Nederlandse verslaggeving over Kosovo (1999) (percentages)

"Vertrouwen" en "wantrouwen" scores gegroepeerd	Politieke actoren		Militaire actoren		Civiele actoren		Totaal	
	Nederl.	VK	Nederl.	VK	Nederl.	VK	Nederl.	VK
"Wantrouwen"	3 18.8 pct	1 33.3pct	5 25.0 pct	3 15.0 pct	1 33.3 pct		9 23.1 pct	4 13.8 pct
"Neutraal"	3 18.8 pct	2 66.7 pct	6 30.0 pct	12 60.0 pct		4 66.7 pct	9 23.1 pct	18 62.1 pct
"Vertrouwen"	10 62.5 pct		9 45.0 pct	5 25.0 pct	2 66.7 pct	2 33.3 pct	21 53.8 pct	7 24.1 pct
Totaal	16 100 pct	3 100 pct	20 100 pct	20 100 pct	3 100 pct	6 100 pct	39 100 pct	29 100 pct

Tabel 3. Macro-onderwerpen en dominerende ("vertrouwen", "neutraal") of gemarginaliseerde ("wantrouwen") gezichtspunten in de Britse en Nederlandse verslaggeving over Kosovo (1999) (percentages)

"Vertrouwen" en "wantrouwen" scores gegroepeerd	Oorlog		Humanitaire crisis		Andere		Totaal	
	Nederl.	VK	Nederl.	VK	Nederl.	VK	Nederl.	VK
"Wantrouwen"	5 27.8 pct	2 11.8pct	11 73.3 pct	5 31.3 pct	10 38.5 pct	3 50.0 pct	26 44.1 pct	10 25.6 pct
"Neutraal"	4 22.2 pct	11 64.7 pct	3 20.0 pct	9 56.3 pct	7 26.9 pct	3 50.0 pct	14 23.7 pct	23 59.0 pct
"Vertrouwen"	9 50 pct	4 23.5 pct	1 6.7 pct	2 12.5 pct	9 34.6 pct		19 32.2 pct	6 15.4 pct
Totaal	18 100 pct	17 100 pct	15 100 pct	16 100 pct	26 100 pct	6 100 pct	59 100 pct	39 100 pct

Tabel 4. Macro-onderwerpen en pro- en anti NAVO in Britse en Nederlandse verslaggeving over Kosovo (1999) (percentages)

Macro-onderwerpen	Pro-NAVO actoren		anti-NAVO actoren		Totaal	
	Nederl.	VK	Nederl.	VK	Nederl.	VK
Oorlog	14 45.2 pct	11 47.8 pct	4 14.8 pct	6 37.5 pct	18 31.0 pct	17 43.6 pct
Humanitaire crisis	4 12.9 pct	11 47.8 pct	11 40.7 pct	5 31.3 pct	15 25.9 pct	16 41.0 pct
Andere	13 41.9 pct.	1 4.3 pct	12 44.4 pct	5 31.3 pct	25 43.1 pct	6 15.4 pct
Totaal	31 100 pct	23 100 pct	27 100 pct	16 100 pct	58 100 pct	39 100 pct

---

APPENDIX II. Het coderen bij de receptie-analyse
Attitude-objecten "Clinton" en de "EU en NAVO-landen"

De geselecteerde positieve statements voor het object US President Clinton luiden: "Clinton is accurate" (waarde 1), "Clinton is capable" (waarde 2), "Clinton is trying his best" (waarde 3), "Clinton does exactly what needs to be done" (waarde 4), en "Clinton can be trusted to protect peoples life" (waarde 5). De geselecteerde positieve statements voor het object The EU and NATO countries luiden: "The EU countries and/or its political leader(s) fight a right war" (waarde 5), "France and/or its political leader(s) fight a right war" (waarde 5), "Germany and/or its political leader(s) fight a right war"(waarde 5), "NATO and/or its political leader(s) fight a right war"(waarde 5) en "Britain and/or its political leader(s) fight a right war"(waarde 5).

De geselecteerde negatieve statements voor het object US President Clinton luiden: "Clinton cannot be trusted" (waarde -1), "Clinton is taking advantage of the war" (waarde -2), "Clinton is taking advantage of some European countries" (waarde -3), "Clinton cannot be trusted to protect peoples life" (waarde -4) en "Clinton should be blamed for the war" (waarde -5). De geselecteerde negatieve statements voor het object The EU and NATO countries luiden: "Some EU countries and /or its political leader(s) take advantage of other countries"(waarde -5), "France and /or its political leader(s) take advantage of other countries" (waarde -5), "Germany and /or its political leader(s) take advantage of other countries" (waarde -5), "NATO and / or its leader(s) take advantage of other countries" (waarde -5), "Britain and / or its political leader(s) take advantage of other countries" (waarde 5).

Het attitude-object "Milosevic"

De geselecteerde negatieve statements voor het object Yugoslavian President Milosevic waren: "Milosevic is only a human being" (waarde -1), "Milosevic is competent" (waarde -2)", "Milosevic strives for a fair case" (waarde -3)", "Milosevic cannot be blamed for the war" (waarde -4)" en "Milosevic does what he needs to do" (waarde -5)".

De geselecteerde positieve statements luiden: "Milosevic cannot be trusted" (waarde 1), "Milosevic initiates Servian nationalism" (waarde 2), "Milosevic encourages nationalistic crime" (waarde 3), "Milosevic is responsible for ethnic purification" (waarde 4), "Milosevic is a war criminal" (waarde 5).

Het attitude-object De niet-EU of NAVO-landen

De groep statements betreffende het attitude-object de niet-EU of NAVO-landen is gezien de diversiteit binnen de landen die het object uitmaken ook meer gevarieerd dan bij de overige drie objecten. De categorie met de statements betreffende dit object werd evenwel op dezelfde wijze geconcipieerd als de andere categorieën (objecten en statements). De statements die geacht werden een positieve attitude bij

---

ten en statements). De statements die geacht werden een positieve attitude bij de lezer op te roepen ten aanzien van de NAVO-interventie kregen een positieve waarde. Als statements met positieve waarden werden geselecteerd: "Macedonian and or Albanian people and leaders should be assisted in protecting the Kosovo people" (waarde 3), "Kosovo people and leaders should be protected" (waarde 3), "Kosovo people should be taken in as refugees" (waarde 3), "Russian people and leaders support protecting the Kosovo people" (waarde 3), "Serbian people and leaders cannot be dealt with" (waarde 3). De statements die geacht werden een negatieve attitude bij de lezer op te roepen ten aanzien van de Navo-interventie kregen een negatieve waarde. Als statements met negatieve waarden werden geselecteerd: "Macedonia should not assist in protecting the Kosovo people" (waarde -3), "Protecting the Kosovo nation is not the task of other countries" (waarde -5), "Kosovo people should not be taken in as refugees" (waarde -5), "The Russians support the Serbians" (waarde -5), "The Serbian people are not just criminals" (waarde -5).